

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

กฎหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา

จังหวัดมหาสารคาม

(THE LAW AND CONVENTION FOR ANCIENT ISAN SOCIETY CONTROL :  
A CASE STUDY OF CHANGWAT MAHA SARAKHAM)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม  
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

วิลาวรรณ มหาราช

ประสาร กมลพุทธ

มีนาคม พ.ศ. 2555

รหัสโครงการ 2554 A14762006

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

กฎหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา

จังหวัดมหาสารคาม

(THE LAW AND CONVENTION FOR ANCIENT ISAN SOCIETY CONTROL :

A CASE STUDY OF CHANGWAT MAHA SARAKHAM)

วิลาวรรณ มหาราช

ประสาร กมลพุทฺธ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

สำนักวิทยบริการฯ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
วันที่..... ๒๙ ม.ค. 2556
วันลงทะเบียน.....
เลขทะเบียน..... ก. 213153
เลขเรียกหนังสือ..... 349.543.9372๑

สนับสนุนโดย สำนักบริหารโครงการวิจัยในอุดมศึกษา

และพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ

สำนักคณะกรรมการการอุดมศึกษา

๒๕๕๕  
คุณประสาร กมลพุทฺธ - ๒/๒๖

## บทคัดย่อ

กฎหมายโบราณโบราณ เป็นประเภทกฎหมายประเพณี (Customary Law) ที่ตกทอดกันมาแต่โบราณที่เรียกว่า The Good Old Law เป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นในสมัยราชอาณาจักรล้านช้าง ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy)

การศึกษาวิชัยกฎหมายและจารีตการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participant Action Research) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์กฎหมาย (History of Law) การประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) ปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) หาข้อสรุปร่วม เพื่อศึกษาประวัติวิวัฒนาการ และโครงสร้างกฎหมายโบราณ คติความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม ฮีตคลองประเพณี และการประยุกต์ใช้กฎหมายโบราณเป็นกฎจารีตประเพณีเพื่อแก้ไขกรณีพิพาท

### ผลการวิจัยพบว่า

กฎหมายโบราณจารีตที่กลดโบราณด้วยอักษรธรรม และอักษรไทยน้อย มีรูปแบบและขนาดยาว เรียกว่า หนังสือผูกโบราณ และขนาดสั้น เรียกว่า หนังสือก้อมโบราณ ได้บัญญัติหลักการและเหตุผลของกฎหมายให้สอดคล้องกับจารีตฮีตคลองประเพณี คติ ความเชื่อศาสนา ค่านิยม และวิถีชีวิตของประชาชนในยุคนั้นๆ เพื่อให้กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ศรัทธาและยอมรับ โดยเปรียบเทียบหลักวินัยสงฆ์อาณาจักรโมกข์ จัดลักษณะหมวดหมู่ ของกฎหมายตามหลัก ของศีลห้า

กฎหมายลายลักษณ์อักษรที่นำมาใช้ในสังคมอีสานฉบับแรกๆ ได้แก่ กฎหมายโพธิสารราช และพระธรรมศาสตร์ว่าด้วย ลักษณะพิจารณาความเทียบพุทธจักร- อาณาจักร นิยมนำพระธรรมวินัยมาเทียบ โดยมีข้อความภาษาบาลีเป็นหลัก อาชญาการบัญญัติราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 หลังพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่มีการนำพระธรรมวินัยมาเทียบ มีการจัดบทบัญญัติอย่างมีระเบียบ ได้แก่ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ บुरาณของลาว ซึ่งตราบัญญัติขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช

สังคมอีสานยังคงผูกพันยึดมั่นตามคติความเชื่อ ค่านิยม ลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนา ปฏิบัติตามฮีตสิบสองกลองสิบสี่ คติโบราณ การกะลำ ฮีตบ้านคลองเมือง

## Abstracts

The ancient law on palm leaves as a customary law that continue from the ancient times as known as The Good Old Law. This law was written in the time under the absolutist monarchy of LanXang Kingdom.

The law and convention for ancient I-san society control : a case study of ChanwatMahasarakham as a qualitative research by participant action research and analysis of the documents.

This research also study on history of law and then focus group to study the evolutionary history. The structure of the ancient beliefs, traditions, values, ethics, customary and application of the ancient tradition law to resolve the dispute in present.

The results showed that

The text of the ancient law was written on palm leaves with Tham alphabets and old Lao alphabets. The format and length of the palm leaves and called the book of Bailan. Within the body of law is rationale of the law promulgated in accordance with the conservative traditional customary, religious beliefs, values and way of life of people in that era to make the holy law. It is believed and accepted by comparison with the self discipline ranged of the ecclesiastical of Buddhism and divided in to five group like the Five Precepts.

Written law to be used in the I-san in the first time such as law of Phothisalaraj and PhraThammasat that mention on consideration of the lawsuit with comparison between Buddhist view and world view that the based on the text in Pali words. Law about age 16 to 17 Century. After 17 century have not compare with Pali text but written in systematically such as the law of ancient PhraThammasat of Lao in the reign of the king SuriyavongsaDhammikaraj.

I-san society bound and still adheres to the beliefs, values, Brahmin and Buddhist doctrines. Follow on the ancient tradition and customary law of fourteen principle that was use to rule social. Customary law to resolve disputes that can application of section 7 of the 57 rooms features as follow.

## กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาคุณภาพจารีต ฮีตคลอง ประเพณีโบราณ จากหนังสือ ไบลานอันเป็นมรดกทางสังคมวัฒนธรรม รากเหง้าชนชาติไทย-ลาว ที่มีคุณค่ายิ่ง ผู้วิจัยจึงขอคารวะนอบน้อมแก่ปราชญ์บูรพาจารย์ด้านข้างทั้งหลาย ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีคุณูปการต่อการคิดแต่งสร้างสรรค์ บัญญัติ กฎหมายจารีต ฮีตคลอง ประเพณีโบราณ ความคุมพฤติกรรมทางสังคม รวมทั้งผู้จารถ่ายทอด สืบมาอย่างสูงยิ่ง

ขอขอบคุณ อาจารย์มหาสมุทร บัวศรีสวัสดิ์ นักวิชาการนักค้นคว้าอิสระ ที่ปรึกษาโครงการปกปักรักษาหนังสือไบลานลาว ที่ได้อนุเคราะห์หนังสือกฎหมายโบราณทั้ง 8 คัมภีร์ให้เพื่อการศึกษาวิจัย ทั้งได้ชี้แนะในข้อประเด็นต่างๆ ในการศึกษาค้นคว้าวิจัย

ขอขอบคุณอาจารย์มหาบุญเลิศ ธรรมจักร ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ ที่อำนวยความสะดวกให้ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าหนังสือกฎหมายโบราณไบลาน

ขอขอบคุณ ผศ.ดร. สุภณ สมจิตศรีปัญญา ที่ได้ช่วยรวบรวม และปริวรรตหนังสือกฎหมายโบราณ จากท้องที่จังหวัดมหาสารคาม ทั้งช่วยวิเคราะห์และสรุปการวิจัย

ขอขอบคุณ ผศ.ดร. สมเกียรติ เกียรติเจริญ รศ.ดร.จรรุวรรณ ธรรมวัตร ดร.สุเนตร โพธิสาร ดร.บุญสม ยอดมาลี ดร.โมสิต แพงสร้อย และผศ.รัตนา ศิรินาม ที่กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะงานวิจัยจนสำเร็จ

ขอขอบคุณ คณะอาจารย์ชาวบ้านทั้งหลาย ดังมีรายชื่อในภาคผนวก ข. ที่ได้ร่วมการประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) และการประชุมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) เพื่อหาข้อสรุปร่วมตามความมุ่งหมายการวิจัยร่วมกันก่อนจะนำเสนอผลการวิจัย

ขอขอบคุณ สำนักบริหาร โครงการวิจัยในอุดมศึกษา และพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามที่ได้กรุณาสนับสนุนให้ทุนในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

คุณูปการทั้งหมด ในงานศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอยกเป็นเครื่องบูชาคุณ บรรพชน บิดามารดา ครูอาจารย์ ที่ได้ให้กำเนิดและอบรมสั่งสอนมา

ผู้วิจัย

4.3.2	แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและหัตถกรรม .....	34
4.3.3	แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ .....	34
4.3.4	วัฒนธรรมประเพณี .....	35
4.3.5	ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม .....	36
4.3.6	ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดมหาสารคาม .....	36
5.	วัตถุประสงค์การวิจัย .....	37
6.	ขอบเขตการวิจัย .....	38
6.1	ขอบเขตด้านหนังสือ .....	38
6.2	ขอบเขตด้านพื้นที่ .....	38
7.	ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง .....	38
8.	แนวคิดและทฤษฎีในการวิจัย .....	39
8.1	แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม จารีต ฮัตถกรรม ประเพณี .....	39
8.2	แนวคิดเกี่ยวกับสภาพสังคมและการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม .....	41
8.3	แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัย .....	43
8.4	ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	46
8.4.1	ทฤษฎีหลัก.....	46
	ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่.....	46
8.4.2	ทฤษฎีเสริม.....	48
	1. ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม.....	48
	2. ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม.....	48
9.	สมมติฐานการวิจัย .....	49
10.	ข้อตกลงเบื้องต้น .....	49
10.1	ข้อมูลในการศึกษาวิจัย .....	49
10.2	การปริวรรตข้อมูล .....	50
11.	นิยามศัพท์เฉพาะ .....	51
12.	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ .....	52
บทที่ 2	วิธีดำเนินการวิจัย .....	53
1.	ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง .....	53
2.	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย .....	54
3.	ขั้นตอนในการศึกษาวิจัย .....	55

4.การเก็บรวบรวมข้อมูล .....	56
5.การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น .....	58
1. ข้อมูลเอกสาร .....	58
2. ข้อมูลภาคสนาม .....	59
6. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น .....	59
6.1 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 1 .....	61
6.2 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 2 .....	62
6.3 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 3 .....	64
6.4 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 4 .....	66
6.5 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 5 .....	69
6.6 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 6 .....	79
6.7 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 7 .....	84
6.8 ข้อมูลกฎหมายผูกโบลานกลุ่มที่ 8 .....	89
<b>บทที่ 3 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล .....</b>	<b>97</b>
1.ประวัติและวิวัฒนาการของกฎหมายและจารีตโบราณ .....	96
1.1 โครงสร้างการบันทึกกฎหมายโบลาน .....	99
1.2 รูปแบบหนังสือโบลาน .....	100
2. คติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ .....	103
2.1 ด้านคติความเชื่อ .....	103
2.2 ด้านสังคม ค่านิยม และจริยธรรม .....	103
2.3 ฮีตสิบสอง .....	105
2.4 คลองสิบสี่ .....	106
2.4.1 คลองสิบสี่สำหรับพระสังฆะเจ้า .....	106
2.4.2 คลองสิบสี่สำหรับผู้ปกครอง .....	107
2.4.3 คลองสิบสี่สำหรับบุคคลทั่วไป .....	110
2.5 คละล่า .....	111
3. กฎหมายโบราณโบลานสารบัญญัติ .....	114
4. ประมวลกฎหมายโบราณโบลานวินัยบัญญัติ .....	205
4.1 บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาคัดสินคดี .....	206
4.2 คุณธรรมของผู้พิจารณาคัดสินคดี .....	207

ตำนานคดีชนกันคอกข้าว .....	264
ตำนานคดีคู่โจร .....	265
ตำนานคดีหญิงสองผัว .....	266
ตำนานคดีฤษีสี่ตน .....	267
<b>บทที่ 4 สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ .....</b>	<b>269</b>
1. วัตถุประสงค์ .....	269
2. สรุปผลการวิจัย .....	270
2.1 ประวัติและวิวัฒนาการของกฎหมายและจารีต โบราณ .....	271
2.2 คติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ .....	273
2.2.1 ค่านคติความเชื่อ .....	273
2.2.2 ค่านสังคม ค่านิยม และจริยธรรม .....	273
2.2.3 ฮีตสิบสอง .....	274
2.2.4 คลองสิบสี่ .....	275
1. คลองสิบสี่สำหรับพระสังฆะเจ้า .....	275
2. คลองสิบสี่สำหรับผู้ปกครอง .....	276
3. คลองสิบสี่สำหรับบุคคลทั่วไป .....	279
2.5 คละถ่า .....	280
3. กฏจารีตประเพณี .....	283
3.1 ห้องลักษณะบ่าวสาว .....	283
3.2 ห้องลักษณะครอบครัว .....	286
3.3 ห้องลักษณะป่าญาติบิด .....	291
3.4 ห้องลักษณะอทินนทาน .....	292
3.5 ห้องลักษณะมิถาจาร .....	294
3.6 ห้องลักษณะนุสาวาท .....	295
3.7 ห้องลักษณะสุราเมรัย .....	297
4. กฏจารีตประเพณีพิจารณาความ .....	298
4.1 หลักพินิจัยสุคติ .....	298
4.2 บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดี .....	299
4.3 คุณธรรมของผู้พิจารณาตัดสินคดี .....	300
4.4 การลงโทษในกฎหมายโบราณ .....	301



4. หลักจริตพิจารณาความ .....	378
4.1 บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดี .....	379
4.2 คุณธรรมของผู้พิจารณาตัดสินคดี .....	379
4.3 การลงโทษในกฎจาริต .....	380
4.4 การยกเว้นโทษ .....	381
4.5 วิธีการลงโทษ .....	382
5. ปรัชญาธรรมยุท .....	382
ตำนานสุดตะปญา .....	383
ตำนานนายเกวียนช่วยจระเข้ .....	384
ตำนานเรื่องกินแหนง .....	385
ตำนานคดีกระทุ้กินกล้า .....	388
ตำนานคดีชนกันตักขัว .....	390
ตำนานคดีตู้โจร .....	392
ตำนานคดีหญิงสองหัว .....	392
ตำนานคดีฤษีสัตน .....	393
บรรณานุกรม .....	398
ภาคผนวก .....	405
ภาคผนวก ก ราชนามผู้เข้าร่วมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม.....	406
ภาคผนวก ข เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	410
ภาคผนวก ค อักษรบันทึกกฎหมายโบราณโบราณ.....	414
ภาคผนวก ง ภาพปฏิบัติการภาคสนาม.....	417
ประวัติผู้วิจัย .....	423

## สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
1 โครงสร้างการบริหารราชการของจังหวัด อำเภอกิ่งอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน .....	30
2 กรอบแนวคิดสภาพสังคม และการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม.....	41
3 กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย .....	43



มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม  
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

## สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

1 ระยะทาง จำนวนพื้นที่ตำบล/หมู่บ้าน เป็นรายอำเภอจังหวัดมหาสารคาม ปี 2555 ..... 28



มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม  
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

---

# บทที่ 1

## บทนำ

### 1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เป็นสัตว์โลก ที่ประเสริฐกว่าสัตว์เครื่องาน เป็นสัตว์สังคมอุดมปัญญาที่มีจิตวิญญาณที่สามารถเรียนรู้ ทั้งมีพัฒนาการ ได้ดียิ่งจึงได้ชื่อว่ามนุษย์

มนุษย์จำเป็นต้องดำรงชีพร่วมกันเป็นสังคมแบบพึ่งพา เพื่อมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เมื่อมนุษย์มีจำนวนมากขึ้น การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์เกิดความหลากหลาย นานาประการ โดยไม่มีขอบเขต การบริโภคปัจจัยสี่ และการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ยิ่งเพิ่มปริมาณมากขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติยิ่งลดจำนวนลง สังคมจึงเกิดความขัดแย้ง ช่วงชิงเพื่อประโยชน์ของคนและกลุ่มคน จึงมีแนวคิดความต้องการ ความจำเป็น และพฤติกรรมที่แตกต่างกัน สังคมจึงเกิดความขัดแย้ง

สังคมมนุษย์ที่ต้องการความสงบสุขร่วมเย็น อยู่ดีกินดี มุ่งความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน จึงจำเป็นต้องมีศาสนา คติความเชื่อ ค่านิยม กฎเกณฑ์ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี จริยธรรม และกฎหมายการบังคับลงโทษ ที่ผู้ปกครองจะต้องสร้างขึ้นเพื่อควบคุมพฤติกรรมทางสังคม ดังที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้กล่าวไว้ ดังนี้

มนุษย์จำเป็นต้องดำรงชีวิตร่วมกันเป็นสังคมเพื่อความมั่นคงและความปลอดภัย การอยู่โดยลำพังของมนุษย์อาจไม่สามารถต่อสู้กับภัยจากธรรมชาติ สัตว์ร้าย ตลอดจนการเบียดเบียนของคนอื่นๆ การรวมกลุ่มช่วยให้มีกำลังเข้มแข็งเพียงพอที่จะเอาชนะภัยต่างๆ ได้นับแต่อดีตจนปัจจุบัน มนุษย์จึงอยู่ร่วมกันเป็นสังคม (วิษณุ เครืองาม และคณะ. 2526 : 22)

สังคมเป็นการเข้ามาารวมกันของปัจเจกบุคคล มีความเป็นอยู่ในตัวของมันเอง มีกฎของพัฒนาการ และมีรากหยั่งลึกลงไปในอดีต สังคมถือว่าเป็นหน่วยการวิเคราะห์ที่สำคัญที่สุด และมีความสำคัญเหนือปัจเจกบุคคล สังคมจะประกอบขึ้นด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น โครงสร้าง บทบาท ตำแหน่ง ความสัมพันธ์ และสถาบันต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคมล้วนแต่ ถือว่ามีความสัมพันธ์ต่อกัน และต้องพึ่งพาอาศัยกันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของสังคม

ศาสนา และกฎหมาย เมื่อกฎหมายเป็นส่วนหนึ่งของระบบควบคุมสังคม กฎหมายกับสังคมจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังคำกล่าวที่ว่า ที่ใดมีสังคมที่นั่นมีกฎหมาย (ubi societas, ibi jus) การทำความเข้าใจกฎหมายจำเป็นต้องทำความเข้าใจสังคมพร้อมกันไปด้วย (สมยศ เชื้อไทย. 2538 : 13)

นักประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญแก่หลักฐานประเภทกฎหมายโบราณมาก เพราะกฎหมายเก่ามีเนื้อหาครอบคลุมทุกเรื่อง ตั้งแต่เรื่องของผู้ปกครองบ้านเมือง ไปถึงเรื่องความเป็นอยู่ของชาวบ้าน นับตั้งแต่เกิดจนตาย กฎหมายทั้งหลายที่บัญญัติขึ้นไม่ว่าจะเป็นในสังคมใดย่อมเป็นเครื่องสะท้อนภาพของสังคมนั้น เพราะกฎหมายเป็นเครื่องมือของรัฐในการรักษาความสงบสุขในสังคมและมักจะออกมาเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม ด้วยเหตุนี้กฎหมายจึงเป็นแว่นส่องสังคมในอดีตได้เป็นอย่างดี (วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2547 : 17)

สังคมอีสานมีความผูกพันกับศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ตลอดปีจะมีประเพณีทางศาสนาอยู่ตลอดอย่างสม่ำเสมอ เช่น ประเพณีที่ปรากฏในฮีตสิบสอง ในปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปแล้วประเพณียังเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น จึงไม่แปลกเลยอิทธิพลทางคำสอนในศาสนาพุทธยังคงแทรกซึมอยู่ทั่วไปในสังคมอีสาน อีสานจึงเป็นสังคมที่ปกครองด้วยจารีตตามหลักศาสนา มากกว่าการปกครองด้วยกฎหมายจากศูนย์อำนาจของรัฐ เราจะพบกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรในอีสานโบราณน้อยมาก แต่จะพบวรรณกรรมคำสอนมาก นอกจากนั้น บรรดาคำสอนต่าง ๆ ยังแทรกอยู่ตามวรรณคดีเรื่อง อื่น ๆ อีกด้วย จึงอาจแบ่งได้ว่า กฎหมายของอีสานนั้นมี 2 รูปแบบ คือ กฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ที่เป็นตัวบทมาตราความผิดและกฎหมายจารีต ที่มีได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรง แต่เป็นคำสอนเป็นจารีตที่ยังมีบทบาทในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมอยู่ เมื่อพิจารณาดูในแง่นี้แล้วอีสานโบราณมีจึงมีกฎหมายสมบูรณืทีเดียว (ปิยฉัตร ปีตะวรรณ. 2528 : 10)

สังคมอีสานเป็นสังคมที่เคยมีความผูกพันอยู่กับอาณาจักรล้านช้างมากกว่าดินแดนอื่น ๆ บรรพบุรุษของชาวอีสานส่วนใหญ่เคยมีถิ่นเดิมอยู่บริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ดินแดนดังกล่าวเป็นที่ตั้งของนครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง นับจากพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา ภายในราชสำนักเวียงจันทน์เกิดจลาจลแย่งชิงอำนาจทางการเมืองหลายครั้ง ประชาชนจึงอพยพข้ามมายังดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และแยกย้ายกันตั้งหมู่บ้านกระจายอยู่ตามพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ของภาคอีสานลุ่มแม่น้ำชีตอนต้น ไปจนถึงจำปาศักดิ์ (ไพฑูรย์ มีกุล. 2517 : 5)

เอาไว้อย่างมีระเบียบ ตัวอย่างของกฎหมายที่มีลักษณะดังกล่าวได้แก่ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์บูรพาของลาว ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และกฎหมายที่พบในภาคอีสานอีกหลายฉบับ (อรรถ นันทจักร. 2531 : 61)

กฎหมายอีสานยุคหลังบางฉบับมีเนื้อหาคล้ายกับกฎหมายตราสามดวงของไทย ลักษณะดังกล่าวอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรืออาจคัดแปลงมาจากกฎหมายตราสามดวงโดยตรง หลังจากไทยเข้ามาปกครองแล้ว (ปิยะจักร ปีระวรรณ. 2528 : 7)

ต่อมาในรัชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏว่าทรงโปรดให้ประกาศใช้กฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮีดสิบสองคลองสิบสี่ ในหัวเมืองลาวทั้งหมด กฎหมายอีสานจึงเปลี่ยนศูนย์อำนาจจากล้านช้างมาขึ้นกับราชสำนักไทย แต่กฎหมายดังกล่าวยังรักษาหลักการเกี่ยวกับฮีดสิบสองคลองสิบสี่และจารีต การบันทึกตามแบบเดิมของท้องถิ่นอีสานเอาไว้ (อรรถ นันทจักร. 2531 : 130)

อนึ่ง การจัดระเบียบการปกครองภายในของหัวเมืองต่างๆ ในอีสาน อำนาจสิทธิขาดจะอยู่กับเจ้าเมือง ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นทั้งในด้านการปกครองและการศาล ราชสำนักไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-4) จะเข้าไปควบคุมกิจการภายในหัวเมืองอีสานเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจของราชสำนักเท่านั้น

สังคมอีสานเป็นสังคมอยู่ห่างจากอำนาจรัฐ จึงปกครองด้วยจารีตตามหลักศาสนา มากกว่าการใช้กฎหมายจากศูนย์อำนาจรัฐ การควบคุมทางสังคมของอีสาน จะเริ่มต้นในขั้นแรก คือ การสอนโดยตรงให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้ว่าควรหรือไม่ควร อันดับที่สองเป็นการสอนโดยกุศโลบายควบคุมพฤติกรรมหากละเมิดจารีต ฮีดคลอง ประเพณี เมื่อตายไปจะตกนรกทนทุกข์ทรมานชดใช้กรรม และเกิดมาก็จะรับผลที่ไม่พึงปรารถนา อันดับที่สามเป็นการใช้กฎหมายลายลักษณ์อักษรลงโทษผู้ละเมิดกระทำผิด

อีสานมีกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรหลายฉบับ ได้รับการคัดลอกจากรถ่ายมาจากต้นฉบับล้านช้างเช่นหนังสือกฎหมายโบลานโพธิสารราช สร้อยสายคำ ราชศาสตร์ พระยาคำทอง

นอกจากนั้นอีสานยังรับอิทธิพลทางด้านกฎหมายพระธรรมศาสตร์ จากกรุงเทพฯ เมื่อไทยเข้ามาปกครองแล้ว จากกฎหมายที่พบในอีสาน มีเนื้อความคล้ายกฎหมายตราสามดวงของกรุงเทพฯ มาก เพียงแต่ใช้ภาษาท้องถิ่นที่ง่ายแก่การเข้าใจของประชาชน ซึ่งกฎหมายนี้อาจเข้ามา

สภาพทางวัฒนธรรมที่สะท้อนจากกฎหมาย เป็นแบบที่มีลักษณะการผสมผสานระหว่างคตินิยมเกี่ยวกับพุทธศาสนาและลัทธิการนับถือผี มีค่านิยมที่เด่นชัดคือการยกย่องผู้ปกครองและผู้มีคุณธรรม (สุเทพ สือสัมฤทธิ์. 2534 : 1)

ร. แรงกาต์ อธิบายลักษณะของกฎหมายไว้ในหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์กฎหมายไทยว่ากฎหมายเป็นข้อยอมและข้อห้าม ซึ่งเป็นวิถีทางสำหรับการดำเนินชีวิตของบุคคลในชุมชน มนุษย์ที่เข้ามาอยู่เป็นชุมชนสมัยแรก ๆ กฎหมายยังมีได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษรคงเป็นเพียงจารีตประเพณี ต่อมามีการนำจารีตประเพณีมาบันทึกเป็นลายลักษณ์และเพิ่มเติมบทบัญญัติให้ขยายออกไป ฉะนั้น กฎหมายจึงเป็นเงาของจารีตประเพณี การศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายจะทำให้บุคคลรู้จักระเบียบแห่งชุมชนของตนในอดีต และรู้จักความก้าวหน้าในทางขนบธรรมเนียมประเพณี และอารยธรรมของชาติ (ร. แรงกาต์. 2526 : 5)

พระยานิติศาสตร์ไพศาล อธิบายว่า กฎหมายที่ใช้ในสังคมมนุษย์แยกออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ กฎหมายสารบัญญัติก็คือกฎหมายที่ว่าด้วยบทบัญญัติ เกี่ยวกับสิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบของบุคคลทั้งทางแพ่งและทางอาญา และกฎหมายวิธีสบัญญัติ คือกฎหมายที่แสดงถึงระเบียบวิธีพิจารณาความในศาล (พระยานิติศาสตร์ ไพศาล. 2502 : 35)

แสวง บุญเฉลิมวิภาส เขียนบทความเรื่องกฎหมายอาญา : ประมวลกฎหมายฉบับแรกของไทย สรุปได้ว่า แนวความคิดเรื่องการกระทำผิดของบุคคลและการลงโทษนั้น เป็นสิ่งที่มีมาตั้งแต่ก่อนที่มนุษย์จะจัดให้มีระบบกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร การจัดทำประมวลกฎหมายอาญาหรือพระราชบัญญัติเกี่ยวกับความผิดทางอาญาเป็นเพียงการรับรู้เรื่องดังกล่าวให้เป็นกิจจะลักษณะเท่านั้น ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 จัดว่าเป็นประมวลกฎหมายฉบับแรกของไทย ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2541 การร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญาฉบับนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงกฎหมายอาญาของไทยที่ใช้มาแต่เดิมเข้าสู่ระบบกฎหมายแบบรัฐสมัยใหม่ หลักในการร่างกฎหมายฉบับนี้มีความแตกต่างจากกฎหมายเก่าในหลายด้าน ได้แก่ การกำหนดหลักเกณฑ์ทั่วไปเกี่ยวกับความรับผิดทางอาญาการแบ่งประเภทของความผิด การกำหนดหลักเกณฑ์ทั่วไปเกี่ยวกับความรับผิดชอบทางอาญาการแบ่งประเภทของความผิด การกำหนดรายละเอียดของการลงโทษ การลงโทษผู้กระทำผิดในครั้งแรก และผู้กระทำความผิดซ้ำ การกำหนดโทษขั้นสูงสุด การกระทำและเยาวชน (แสวง บุญเฉลิมวิภาส. 2529 : 106)

ไกรศรี นิมมานเหมินท์ เขียนบทความเรื่อง กฎหมายชลประทานของพ่อขุนมั่งราย พบว่า ระบบการชลประทานแบบเหมืองฝายเป็นสิ่งมีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพของคนในสังคมล้านนามาตั้งแต่สมัยอดีต ฉะนั้นกฎหมายมั่งรายศาสตร์ของล้านนาจึงมีบทบัญญัติ

การปรับสินไหมเข้าพินัยหลวง ด้านการปกครอง กำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ข้าราชการ บริพาร ข้าราชการ ประชาชนทั้งชาวไทยและชาว ต่างประเทศ ด้านคุณค่าทางภาษาและการอบรมสั่งสอนลักษณะภาษามีลีลาร้อยกรองปะปนอยู่ มากและแฝงบทรบรรมสั่งสอน (สวัสดี จงกล. 2526 : 37)

รุ่งอรุณ ฑิฆมชุนหเด็ยว เขียนบทความเรื่องกฎหมายตราสามดวง การกลาย ความหมายและสำนวน สรุปได้ว่า การใช้คำในปัจจุบันกับคำที่ปรากฏในตราสามดวงนั้น คำ บางคำมีรูปเหมือนกันแต่จะมีความหมายต่างกัน ความหมายของคำในปัจจุบันมีการ เปลี่ยนแปลงจากความหมายของคำในกฎหมายตราสามดวง 5 ลักษณะ คือความหมายของคำใน กฎหมายตราสามดวงกว้างกว่าปัจจุบันความหมายของคำในสมัยปัจจุบันกว้างกว่าความหมาย ของคำในกฎหมายตราสามดวง ความหมายของคำในกฎหมายตราสามดวงใช้คนละความหมาย กับปัจจุบัน คำที่มีใช้ในกฎหมายตราสามดวงนั้นปัจจุบันเลิกใช้ไปแล้ว คำบางคำในกฎหมาย ตราสามดวง ปัจจุบันนี้ไม่มีใช้ในภาษาไทยกลาง แต่ยังคงมีใช้ในภาษาถิ่นบางถิ่น ส่วนในเรื่อง สำนวนบางสำนวนยังมีส่วนคล้ายกัน บางสำนวนใช้ในความหมายเหมือนปัจจุบันแต่ต่างรูปกัน และบางสำนวนไม่มีใช้ในปัจจุบันแล้ว (รุ่งอรุณ ฑิฆมชุนหเด็ยว. 2530 : 73)

มานิส ปิยะสิงห์ ศึกษาเรื่อง ศึกษาลักษณะสังคมไทย : วิเคราะห์จากบทลงโทษใน กฎหมายตราสามดวง พบว่า กฎหมายไทยได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงมาตามความเหมาะสม ของสังคมแต่ละยุคสมัย โดยเริ่มจากจารีตประเพณี ความเชื่อทางศาสนา จนคลี่คลายมาสู่การรับ เอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ เป็นหลักผสมผสานกับคำวินิจฉัยของผู้ปกครองสูงสุดแห่งรัฐ กลายเป็นข้อบังคับที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม บทลงโทษของกฎหมายตราสามดวงมีลักษณะ รุนแรง โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการกระทำผิดต่อพระมหากษัตริย์และบ้านเมืองการรุกราน และป้องกันศัตรูภายนอก การป้องกันศาสนา และการควบคุมดูแลไพร่พลสภาพสังคมตามที่ ปรากฏในบทลงโทษของกฎหมายตราสามดวง ชนชั้นผู้ปกครองเป็นผู้ผูกขาดอำนาจทางการ เมืองทำให้ต้องมีการปกครองอย่างเด็ดขาด มีการควบคุมวิถีชีวิตของประชาชนอย่างเข้มงวด โดยผ่านระบบอุปถัมภ์ ระหว่างมูลนาย ด้านเศรษฐกิจ รัฐผูกขาดการค้าภายในและภายนอก ผลกระทบของบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง ทำให้ยังคงมีร่องรอยของสังคมยุคนั้นตก ทอดมาจนถึงปัจจุบันหลายประการ (มานิส ปิยะสิงห์, 2523 : 216)

ทองสุข จารุเมธีชน ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องทาสในคัมภีร์พระไตร ปิฎกเถรวาท คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ และกฎหมายตราสามดวง พบว่า เอกสารทั้งสามฉบับ ต่างก็มีการกล่าวถึงเรื่องทาสใน 4 ประเด็น คือ ประเภทของทาส สถานภาพของทาสการ



อรรถ นันทจักร์ ศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์สังคมอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานต้นคริสตศวรรษที่ 20 พบว่า กฎหมายอีสานก่อนยุคราชสำนักไทยจะขยายอำนาจเข้าไป มีพัฒนาการ 2 ระยะ คือ กฎหมายระยะแรกเริ่มปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแห่งล้านช้าง กฎหมายยุคนี้ได้พัฒนาการ ไปจากเดิม โดยการตัดอุทหาธรรม์ทางพุทธศาสนาและมีการเรียงลำดับมาตราของบทบัญญัติเมื่อทางราชสำนักไทยขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปยังอีสานตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีจนถึงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้บัญญัติกฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮีด 12 คลอง 14 ขึ้นบังคับใช้ในหัวเมืองลาวทั้งหมด ในด้านการศึกษาสังคมจากกฎหมายอีสานผู้ศึกษากล่าวว่าการกฎหมายอีสาน ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะทางประวัติศาสตร์ของสังคมอีสานในแง่โลกทัศน์ทางการเมือง รูปแบบการเมืองการปกครอง สภาพสังคมและเศรษฐกิจ ความคิดของสังคมเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง สภาพความเป็นอยู่ และการประกอบอาชีพ คตินิยมและความเชื่อ (อรรถ นันทจักร. 2529 : 74)

จากการศึกษาเอกสารเหล่านี้จึงสามารถสรุปได้ว่า

กฎหมายโบราณเป็นแว่นส่องให้เห็นและเข้าใจสภาพสังคมในอดีตได้อย่างชัดเจนเช่นกัน นอกจากนี้การศึกษากฎหมายโบราณอาจทำให้เข้าใจข้อขัดแย้งต่างๆ ในสังคม ซึ่งนำไปสู่การเชื่อมโยงเพื่อทำความเข้าใจและเป็นแนวทางแก้ไขข้อขัดแย้ง ในสังคมปัจจุบัน ได้ อีกด้วย กฎหมายโบราณเดิมเป็นคัมภีร์กฎหมายจารีตที่บันทึกในหนังสือผูกใบลาน ด้วยอักษรธรรม และอักษรไทยน้อย

กฎหมายเหล่านี้แม้จะเลิกใช้ไปแล้ว แต่ยังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นจารีตประเพณี ทั้งนี้เนื่องจากกฎหมายจารีตเป็นสิ่งที่เสริมสร้างความสงบและความมีระเบียบให้แก่สังคม เนื้อหาสาระของกฎหมายที่มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับคู่กับสังคมวัฒนธรรม เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมในยุคสมัยที่กฎหมายจารีตฉบับนั้นๆ บังคับใช้อยู่

การที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขจะต้องมีกฎจารีตสร้างจิตสำนึกสำหรับควบคุมพฤติกรรมของบุคคล เพราะมนุษย์แต่ละคนมีความคิด ความต้องการ และมีพฤติกรรมแตกต่างกัน ถ้าปล่อยให้ทุกคนประพฤติตนตามความพอใจโดยไร้ขอบเขตแล้ว สังคมจะมีความขัดแย้งการวิวาทข่มเหงแย่งชิง สังคมย่อมขาดความสงบสุข ไม่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

(พ.ศ. 2063-2093) พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.2093-2115) พระเจ้าสุ่มังกลาโพธิสัตว์ (พ.ศ. 2115-2117) เป็นต้น

หัวเมืองสำคัญทางด้านข้างในดินแดนอีสานระยะนั้นได้แก่ เมืองปากห้วยหลวง (อยู่บริเวณ อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย) เมืองเวียงจุก (อยู่บริเวณ อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย) เมืองโคตรบอง (อยู่บริเวณ อ.ธาตุพนม จ. นครพนม) เมืองเชียงใหม่หนองหาน (อยู่บริเวณ อ.เมือง จ.สกลนคร) (ธวัช ฟูณเฒาทก. ม.ป.ป. : 220)

ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยที่ตรงกับกรุงศรีอยุธยาตอนต้นของไทยสยาม ในภาคกลางนั้น กลุ่มชนไทย-ลาว ได้ขยายชุมชนเข้ามายังบริเวณแอ่งสกลนคร(พื้นที่ราบเหนือเทือกเขาภูพาน)ในภาคอีสานแล้ว ส่วนบริเวณแอ่งโคราช (พื้นที่ราบใต้เทือกเขาภูพาน) ส่วนบริเวณแอ่งโคราชนั้น ครอบคลุมพื้นที่บริเวณทุ่งกุลารุและจังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ มหาสารคาม อุบลราชธานี มีแม่น้ำชี แม่น้ำมูล น้ำพอง และน้ำป่าวไหลผ่านและไหลลงสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออกของภาค บริเวณแถบนี้ มีหลักฐานโบราณคดีที่ได้ขุดค้นพบ เช่น “บริเวณทุ่งสัมฤทธิ์” ในเขตอำเภอพิมาย แถบบ้านปราสาท หรือ “ธารประสาท” ในเขตอำเภอโนนสูงซึ่งคาดประมาณกันว่าจะมีอายุราว 2500 ปี 3000 ปี ที่อยู่ตอนในของภูมิภาคนั้นยังไม่ปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรม และการตั้งชุมชนของกลุ่มไทย-ลาวมาจนกระทั่งถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ชุมชนพื้นถิ่นในเขตอีสานที่บริเวณแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช จะมีช่วงอายุค่อนข้างเก่ากว่าบริเวณอื่น จากกรณีการศึกษาทางด้านโบราณคดีนั้น ในทุกพื้นถิ่น อาจจะสามารถพิจารณาองเห็นลักษณะกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มพื้นถิ่น หรือวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตอยู่มาก

การตั้งชุมชนของกลุ่มไทย-ลาว ในบริเวณแอ่งโคราช เริ่มปรากฏหลักฐานราวสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมา ชุมชนไทย-ลาว ที่เกิดขึ้นบริเวณแอ่งโคราช ในระยะนี้มีแรงผลักดันจากความขัดแย้งของกลุ่มผู้ปกครองภายในราชสำนักล้านช้าง โดยเริ่มจากสมัยหลังรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (สวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2237) เป็นต้นมา กลุ่มผู้ปกครองบางส่วนจึงอพยพผู้คนหนีภัยทางการเมืองลงไปทางตอนใต้ และบางส่วนได้เคลื่อนย้ายข้ามแม่น้ำโขงเข้ามายังบริเวณแอ่งโคราชในภาคอีสาน กลุ่มผู้อพยพที่สำคัญในระยะแรกๆมี 3 กลุ่มคือ กลุ่มของพระครูโพนเสม็ก ได้พาผู้คนอพยพลงมาทางตอนใต้และตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาใน พ.ศ.2256 พระครูโพนเสม็กจึงได้สถาปนาเจ้าหน่อ

รัตนโกสินทร์ ปรากฏว่ามีเมืองต่างๆเกิดขึ้นใหม่ในอีสานเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่า 100 เมือง (ไพฑูริย์ มีกุลศ. 2517 : 43) จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ยกเลิกนโยบายการตั้งเมืองใหม่ในภาคอีสานไป (อรวรรณ นพคารา. 2520 : 26)

## 2.2 การปกครองหัวเมืองอีสานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

หัวเมืองอีสานตลอดจนอาณาจักรล้านช้างได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐไทยภาคกลางมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยมีสาเหตุมาจากพระเจ้าสิริบุญสารแห่งเวียงจันทน์ได้ส่งกองทัพเข้ามาปราบพระวอและพระตา ที่อพยพเข้ามาอยู่ในอีสานและขอขึ้นกับราชสำนักไทย จนกระทั่งพระตาตายในทีรบ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกคุมกองทัพไปตีเวียงจันทน์ ตลอดจนจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวอื่นๆเอาไว้ได้ในปี พ.ศ.2321 แม้ว่าราชสำนักไทยจะได้หัวเมืองอีสานไว้ภายใต้ในอำนาจแล้วก็ตาม แต่ทางราชสำนักกรุงธนบุรีก็ยังมิได้เข้าไปดำเนินการปกครองหัวเมืองอีสาน เนื่องจากมีภาระต้องเตรียมป้องกันการรุกรานจากพม่า ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ใช้วิธีกำหนดหัวเมืองต่างๆขึ้นอยู่กับเมืองประเทศราช 3 เมือง คือ เมืองเวียงจันทน์ เมืองจำปาศักดิ์ และเมืองนครพนม ยกเว้นหัวเมืองเขมรป่าดง เช่น สุรินทร์ ประโคนชัย ฯลฯ ที่ให้ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา (ไพฑูริย์ มีกุลศ. 2517 : 11)

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ. 2369 แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ยุบประเทศราชเวียงจันทน์ให้ไปขึ้นกับเมืองหนองคาย และโอนเมืองที่เคยขึ้นกับเวียงจันทน์มาขึ้นต่อกรุงเทพฯ (เสาวภา ภาระพฤติ. 2527 : 86)

อนึ่ง การจัดระเบียบการปกครองภายในของหัวเมืองต่างๆในอีสาน อำนาจสิทธิ์ขาดจะอยู่กับเจ้าเมือง ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นทั้งในด้านการปกครองและการศาล ราชสำนักไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-4) จะเข้าไปควบคุมกิจการภายในหัวเมืองอีสานเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจของราชสำนักเท่านั้น กิจการภายในหัวเมืองอีสานที่ได้รับการควบคุมจากราชสำนักไทยในสมัยนั้นมี 3 ประการคือ

ประการที่หนึ่ง การตั้งเมือง ราชสำนักไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีนโยบายส่งเสริมการตั้งเมืองใหม่ในอีสานเพื่อเป็นกันชนระหว่างเมืองประเทศราชกับเมืองนครราชสีมา แต่เจ้าเมืองหรือกรมการเมืองที่จะตั้งเมืองใหม่ต้องได้รับอนุญาตจากทางราชสำนักกรุงเทพฯเสียก่อน เพื่อป้องกันมิให้เจ้าเมืองหรือบุคคลที่ทางส่วนกลางไม่ไว้วางใจมีอำนาจมากเกินไป

4. เลกกองด่าน หมายถึง เลกที่ทำหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตราชายแดนระหว่างเมืองของตนกับเมืองอื่นที่มีอาณาเขตติดต่อกัน โดยมีเจ้าหน่อกองด่านเป็นผู้ควบคุมดูแล

5. เลกเขยสู๋ หมายถึง เลกที่ไปแต่งงานกับหญิงที่เป็นคนต่างเมืองและได้ไปอยู่ในเมืองของฝ่ายภรรยา เลกพวกนี้ตามปกติต้องเสียส่วยให้แก่เมืองเดิมของตน

การสักเลก เลกหมายถึง ชายฉกรรจ์ที่มีความสูงเสมอไหล่ 2 ศอกครึ่งจนถึงชายที่มีอายุ 70 ปี ราชสำนักกรุงเทพเริ่มขึ้นมาสักเลกในหัวเมืองอีสานในสมัยรัชกาลที่ 2 และถือเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติทุกครั้งเมื่อมีการเปลี่ยนรัชกาล เลกแบ่งออกเป็น 5 ประเภทคือ (วิโรจน์ หีบแก้ว. 2529 : 25)

อนึ่ง การที่ทางราชธานีไทยมิได้เข้าควบคุมหัวเมืองอีสานโดยเคร่งครัดนัก ในสมัยต่อมาจึงมักมีปัญหาทางการปกครองของหัวเมืองในแถบนี้หลายประการ เช่น ปัญหาแย่งชิงตัวเลก การวิวาทแย่งชิงเขตแดนระหว่างผู้ปกครองเมืองต่างๆ ฯลฯ เมื่อเกิดปัญหาเหล่านี้ขึ้นแล้ว เจ้าเมืองก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้เอง ต้องรอคำสั่งจากกรุงเทพฯ การบริหารงานจึงล่าช้าไม่ทันต่อสถานการณ์ประกอบกับในสมัย รัชกาลที่ 5 นั้น ฝรั่งเศสได้ขยายอำนาจเข้าครอบครองญวนและเขมรไว้ได้แล้ว ราชสำนักกรุงเทพฯเกรงว่าฝรั่งเศสจะฉวยโอกาสขยายอิทธิพลเข้ามายังหัวเมืองอีสาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราโชบายขยายอำนาจเข้าควบคุมหัวเมืองอีสานให้รัดกุมยิ่งขึ้นกว่าเดิม โดยใน พ.ศ.2425 ได้โปรดให้ส่งข้าราชการจากกรุงเทพฯขึ้นไปเป็นข้าหลวงกำกับราชการอยู่ ณ หัวเมืองอีสาน (อรรถพร นพดารา. 2520 : 31)

ครั้นถึง พ.ศ.2433 ก็ทรงโปรดให้แบ่งหัวเมืองอีสาน และเมืองลาวบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงออกเป็น 4 กอง คือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง โดยหัวเมืองที่แบ่งเป็นกองต่างๆเหล่านี้ จะมีข้าหลวงจากส่วนกลางไปกำกับราชการปกครอง กองละ 1 คน และมีข้าหลวงใหญ่กำกับราชการอยู่ที่นครจำปาศักดิ์อีก 1 คน (สุรจิต จันทรสภา. 2529 : 3)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งข้าราชการไปควบคุม และปรับปรุงระบบการปกครองภายในเมืองอีสานมาโดยตลอดจนกระทั่งถึง พ.ศ.2442 พระองค์จึงได้ทรงปฏิรูประบบการปกครองหัวเมืองอีสานให้เป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ฉะนั้นนับแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา หัวเมืองอีสานจึงเปลี่ยนฐานะจากเมืองขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย (ไพฑูริย์ มีกุล. 2517 : 85)

(กวด) ถึงแก่กรรม อุบฮาด (ฮึง) จึงได้เป็นเจ้าเมืองมหาสารคามแทนพระเจริญราชเดช (ฮึง) รัชการมา ได้ ๒๒ ปี ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๑ ก็ถึงแก่กรรม

ปีต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการบ้านเมืองใหม่ คือจัดให้มีหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ฯลฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระพิทักษ์นรากร (ฮุ่น) บุตรอุปฮาด (บัวทอง) และตันสกุล ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม เวลานั้นดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองวาปีปทุม ซึ่งถูกยุบลงเป็นอำเภอ มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมืองมหาสารคาม เมื่อได้ยุบตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมือง พ.ศ. ๒๔๔๖ แล้ว ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคามว่างลง เพราะพระเจริญราชเดช (ฮึง) ถึงแก่กรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระพิทักษ์นรากร (ฮุ่น) เป็นผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคามในสภานั้นเอง และโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระเจริญราชเดช เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐ ตามราชทินนามของเมือง

เพื่อขยายประวัติศาสตร์เมืองมหาสารคามให้พิสดารไปอีกบ้างและเพื่อบุตรหลานของท่านเจ้าเมืองมหาสารคามแต่อดีต ที่ได้ทำความดีชอบไว้ต่อราชการบ้านเมืองครั้งกระโน้นจะได้ทราบเท่าที่จะสืบค้นหามาได้

พระเจริญราชเดช (ฮุ่น) ผู้นี้ ได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงเดินหรือมหาดเล็กหลวงในรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๒-๒๔๑๘) ในระหว่างที่เป็นเจ้าเมืองวาปีปทุมอยู่ ๒๐ ปี และเป็นผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคาม ๑๒ ปีนั้น ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการมาด้วยความเรียบร้อย เป็นที่พึงใจของทางราชการเป็นอย่างดี ราชการพิเศษไปราชการทัพ ๓ ครั้ง ครั้งแรกถูกแต่งตั้งให้เป็นแม่กองลำเลียงไปปราบฮ่อที่มารุกรานชายพระราชอาณาเขตที่เมืองหลวงพระบาง ราว พ.ศ. ๒๔๑๘ ครั้งที่สองสมทบกองทัพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ที่โปรดเกล้าฯ ให้ออกไปปราบฮ่อที่เข้ามาฮ่อเมืองเวียงจันทร์อันเป็นพระราชอาณาเขตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘-๒๔๒๙ และครั้งที่สามไทยกับฝรั่งเศสพิพาทกันเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ให้คุมกำลังเมืองไปขัดตาทัพฝรั่งเศสที่ภูค่านแดนแขวนฮ่อง ผังซ้ายแม่น้ำโขง

พระเจริญราชเดช (ฮุ่น) รัชการมาได้จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ก็ออกจากราชการฐานสูงอายุ เป็นเจ้าเมืองมหาสารคามคนที่ ๓ ทางการให้เป็นที่ปรึกษาราชการเมืองมหาสารคามตลอดอายุขัย และในสภเดียวกันนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ห่อมเจ้านพมาศ นวรัตน์ ซึ่งแต่ก่อนดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลประจำจังหวัดมหาสารคาม เมื่อตำแหน่งพันพันสมัยยกเลิกไปแล้ว จึงโปรดฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคาม (คนที่ ๔) สืบต่อจากพระเจริญราชเดช (ฮุ่น)

พระเจริญราชเดช (ฮึง) จึงได้กราบบังคมทูลขอให้ท้าวโพธิสาร (อุ่น) บุตรอุปฮาด (บัวทอง) เมืองมหาสารคามเป็นเจ้าเมืองวาปีปทุม พระราชทานบรรดาศักดิ์ท้าวโพธิสาร (อุ่น) เป็นพระพิทักษ์นรากรเมื่ออายุได้ ๒๔ ปี เคยเป็นมหาดเล็กหลวงในราชสำนัก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘-๒๔๒๕ ก็ได้อาสาเป็นนายกองลำเลียงในความควบคุมของพระเจริญราชเดช (กวด) ผู้เป็นลุง สมทบกองทัพพระยามหาอำมาตย์ฯ (ชื่น) ไปปราบฮ่อที่เวียงจันทร์ พร้อมด้วยกำลังพลหัวเมืองอื่นมีชัยชนะ เมื่อพระพิทักษ์นรากร (อุ่น) นำสารตราไปตั้งเมืองใหม่ครั้งไปถึงบ้านโพธิธาเนาเหล่า ได้ปรึกษากับอุปฮาด (มหาพรหม) มีความพ้องกันว่า ท้องที่บ้านโพธิธาเนาเหล่า ไม่เหมาะสม จึงเลือกชัยภูมิแห่งใหม่ได้ที่ริมหนองแขง แล้วได้ตั้งที่ว่าการเมืองขึ้นที่นั่น ต่อมาคืออำเภอวาปีปทุมในปัจจุบัน แล้วได้สร้างวัดโสมนัส (วัดสระแดน) ปรางกุสึบมาจนบัดนี้

พ.ศ. ๒๔๔๔ ทางการยุบเมืองวาปีปทุมลงเป็นอำเภอ โปรดเกล้าฯ ให้พระพิทักษ์นรากร (อุ่น) ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมืองมหาสารคามแทนพระสิทธิศักดิ์สมุทเขต (บุษย์) ที่ถึงแก่กรรม ครั้นเมื่อพระเจริญราชเดช (ฮึง) ถึงแก่กรรมแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระพิทักษ์นรากร (อุ่น) เป็นผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคามดังกล่าวแล้ว

ส่วน อำเภอโกสุมพิสัย นี้ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นในสกลเดียวกันกับเมืองวาปีปทุม โดยพระเจริญราชเดช (ฮึง) ได้ขอยกบ้านวังท่าหอช่วงขึ้นเป็นเมืองอีกเมืองหนึ่ง ขอท้าวสุริโย (เสื่อ) บุตรท้าวโพธิราชหลานพระยาขัติยวงศา (สีลัง) เป็นเจ้าเมือง ขอท้าวเชียงน้องพระเจริญราชเดช (ฮึง) เป็นอุปฮาด ขอท้าวราชามาตย์บุตรเวียงแกหลานพระเจริญราชเดช (ฮึง) เป็นอัครวงษ์ ขอท้าวสายทองบุตรท้าวโพธิสารเมืองร้อยเอ็ดเป็นอัครบุตร

จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านท่าหอช่วงเป็นเมืองโกสุมพิสัยรอนน้ำชี ตั้งให้ท้าวสุริโย (เสื่อ) เป็นพระสุนทรพิพิธ เจ้าเมืองคนแรก ท่านผู้นี้ได้เคยไปราชการทัพเสียมโบกพร้อมด้วยหลวงจางงวิชัย ผู้ช่วยอีกคนหนึ่ง กรมไทยพิพาทกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒

ปัจจุบันจังหวัดมหาสารคามมีอำเภอปกครอง ๘ อำเภอ คือ ๑. อำเภอเมืองมหาสารคาม ๒. บรบือ ๓. โกสุมพิสัย ๔. พยัคฆภูมิพิสัย ๕. วาปีปทุม ๖. กันทรวิชัย ๗. เชียงยืน และ ๘. นาเชือก เนื้อที่ ๕,๗๖๑ ตารางกิโลเมตร มีพลเมือง ๕๖๕,๔๘๖ คน

อำเภอเชียงยืน ตั้งเมื่อไม่นานมานี้ ก่อนเป็นตำบลเชียงยืน คือเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ประกาศตั้งเป็นกิ่ง อ. เชียงยืน แล้วก็ประกาศเป็นอำเภอ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ และวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ ประกาศยกฐานะบ้านนาเชือกขึ้นเป็นกิ่งอำเภอนาเชือก สังกัดอำเภอบรบือ ต่อมาจึงประกาศเป็น อำเภอนาเชือก (เดิม วิกิคำศัพท์พจนกิจ. 2531 : 180-185)

### 3.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ชุมชน โบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (หมายถึงสมัยที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการใช้ตัวอักษร) ในบริเวณเมืองมหาสารคาม ได้พบหลักฐานที่เป็นเครื่องมือหินขัดว่ามีผู้คนได้มาตั้งถิ่นฐาน กระจายในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะอำเภอพยัคฆภูมิพิสัยมีมากกว่าบริเวณอื่น พบว่าผู้คนในยุคนั้นดำรงชีพด้วยการเกษตร มีการทำนาเกลือ และบางแห่งมีการถลุงโลหะ บางแห่งมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชน เพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ขาดแคลนแหล่งน้ำ ชุมชนโบราณในเขตเมืองมหาสารคาม มีทั้งขนาดเล็ก ไปจนถึงขนาดใหญ่ปรากฏหลักฐานบ่งบอกว่ามีคนเข้ามาอาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว และมีการดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดี และสมัยลพบุรีอย่างชัดเจน

### 3.2 ร่องรอยชุมชนโบราณ

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมาชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู เกิดชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบขนาดใหญ่ พบ โบราณสถาน โบราณวัตถุอันเนื่องในพุทธศาสนา เช่น เสาหิน โปสถ์ วิหาร สถูปเจดีย์ศิลาหลายแห่ง ที่พบเสมหินจำนวนมากคือ ที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง ปัจจุบัน คือ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และบ้านกุดโง้ง ตำบลทุ่งคล้า อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ส่วนในเขตจังหวัดมหาสารคามพบร่องรอยคูน้ำคันดินและ โบราณวัตถุ ศิลปะทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไป ส่วนวัฒนธรรมขอม หรือลพบุรีนั้นมีร่องรอย กู่ บาราย คูน้ำคันดิน เป็นจำนวนมาก บางแห่งมีการอยู่อาศัยมาจนถึงปัจจุบันที่สำคัญ เช่น

**3.2.1 ชุมชนโบราณบ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย** เป็นเนินดินค่อนข้างกลมมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ พบภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งลายเขียนสี ลายเชือกทาบ พบเสมหิน 7 ลัก สลักเป็นรูปหม้อน้ำซึ่งเป็นที่นิยมสมัยทวารวดี มีการตั้งชุมชนมาตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยขอม และทวารวดี

**3.2.2 ชุมชนโบราณบ้านโนนจาน หรือบ้าน โนนน้ำอ้อมใหญ่ ตำบลเมืองเตา อำเภอ พยัคฆภูมิพิสัย** ตั้งอยู่ที่ดอนสูงประมาณ 3 เมตรจากที่นาโดยรอบ มีคูน้ำ 1 ชั้น คันดิน 2 ชั้น เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดี

**3.2.3 ชุมชนโบราณบ้านหนองหินและบ้านโลกก่อ ตำบล โลกก่อ อำเภอเมืองมหาสารคาม** เป็นเนินดินขนาดย่อม อายุราว พุทธศตวรรษที่ 16-19

**3.2.13 ชุมชนโบราณบ้านกู่ และบ้านโนน** ตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน เป็นกู่ในวัฒนธรรมลพบุรี และบริเวณใกล้เคียงเป็นแหล่งชุมชนสมัยทวารวดี ตัวเมืองเป็นรูปไข่ กำแพงเมือง 2 ชั้น มีคูน้ำอยู่กลาง กู่สันตรัตน์ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 เป็น ศิลปะขอมสมัยบาฮน สร้างขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ใกล้กับกู่สันตรัตน์มีศาลานางสาวพบ ศิลารีกอักษรรขอมโบราณ นอกจากนั้นยังมีกู่ที่อยู่ทางทิศตะวันออกของกู่สันตรัตน์

**3.2.14 กู่บ้านแดง** ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม เป็นปราสาทขอม ก่อด้วย ศิลาลง สภาพพังทลาย ที่ขุมประตู่ทางเข้ามีทับหลัง และสลักด้วยศิลารายลีแคงเป็นรูป รัตนตรัยมหายาน ปัจจุบันทับหลังชิ้นนี้อยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย และเมื่อ กุมภาพันธ์ 2544 มีการบูรณะ พบพระพุทธรูปหินทรายขนาดปรก

**3.2.15 ชุมชนโบราณบ้านสระ** ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย เป็น เมืองโบราณสมัยทวารวดี ตัวเมืองเป็นรูปไข่มีกำแพงเมือง 2 ชั้น มีคูน้ำอยู่กลางเป็นชุมชนที่มี อายุราว พุทธศตวรรษที่ 13-16 นอกจากนั้นยังพบพระพิมพ์สมัยทวารวดี ที่รูปทรงงามยิ่ง

นอกจากนั้นยังพบว่ายังมีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอีกหลายแห่ง เช่น ชุมชนโบราณ บ้าน แดคำ อำเภอดำคำ เตาเผาบ้านเขียบ ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย ชุมชนบ้าน โนนเมือง - เหมิน ตำบลโนนราชย์บ้านสนาม ตำบลเสื่อไก่อ อำเภอวาปีปทุม เป็นต้น จะเห็นได้ว่าชุมชน โบราณเหล่านี้มีทั้งขนาดเล็ก ไปจนถึงขนาดใหญ่ปรากฏหลักฐานที่บ่งบอกว่าผู้คนที่เข้ามาตั้ง ถิ่นฐานในบริเวณนี้ มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนเหล่านี้ ได้รับ อิทธิพลของศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู พอสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว อิทธิพลขอมก็ เสื่อมลง จนกระทั่งปลายพุทธศตวรรษที่ 19 พระเจ้าฟ้ารุ่งได้ราชสมบัติในเมืองเชียงคองเชียงทอง แล้วเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นหลวงพระบาง จึงได้ขยายอำนาจเขตลงมาทางเวียงจันทน์ ไผ่หนาม และ เมืองอื่น ๆ ในลุ่มน้ำโขง แล้วผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง ส่วนเหตุการณ์ เสื่อมสลายของวัฒนธรรมมอญและวัฒนธรรมขอมในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี - มูล จนทำให้ชุมชน ทั่วภูมิภาคนี้เกือบถูกทิ้งร้างไปนั้น ยังไม่สามารถหาคำตอบที่ชัดเจนได้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยา ดินแดนตอนในของภูมิภาคนี้ก็ยังคงมีสภาพเป็นบ้านเมืองร้าง ไม่ ปรากฏสภาพความรุ่งเรืองในอดีต แม้แต่ประชากรก็มีเพียงเล็กน้อย และอยู่อย่างกระจัดกระจาย จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 23 ดินแดนอีสานจึงมีผู้คนจากอาณาจักรล้านช้างอพยพข้ามแม่น้ำเข้า มาตั้งถิ่นฐาน และเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ จนทางราชสำนักกรุงธนบุรีต้องขยายอิทธิพลทาง การเมืองการปกครองมาดูแลการเข้ามาของกลุ่มชนวัฒนธรรมล้านช้าง



1. พื้นที่ราบเรียบถึงค่อนข้างราบเรียบ ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มริมน้ำ เช่น ที่ราบลุ่มริมแม่น้ำชี ในบริเวณอำเภอเมืองมหาสารคาม อำเภอโกสุมพิสัย และทางตอนใต้ของจังหวัดแถบชายทุ่งกุลาร้องไห้
2. พื้นที่ค่อนข้างราบเรียบสลับกับลูกคลื่นลอนลาด พบทางบริเวณตอนเหนือของอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย เป็นแนวยาวไปทางตะวันออกไปถึงอำเภอเมืองมหาสารคาม
3. พื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด สลับกับพื้นที่ลูกคลื่นลอนชัน พบทางตอนเหนือและตะวันตกของจังหวัด บริเวณนี้มีเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ของจังหวัด

#### 4.1.3 ลักษณะภูมิอากาศ

เป็นลักษณะภูมิอากาศแบบมรสุมเมืองร้อน (Tropical Monsoon Climate) ในช่วงมรสุมฤดูร้อนจะได้รับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย สภาพโดยทั่วไปจะมีลักษณะฝนตกสลับกับอากาศแห้ง (Wet and dry climate) มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยในปี 2551 ประมาณ 150 มม./ปี โดยมีจำนวนวันที่ฝนตกตลอดทั้งปีจำนวน 109 วัน ปริมาณฝนที่ตกมากที่สุดวัดได้เมื่อเดือนกันยายน 2551 เท่ากับ 425 มม. อุณหภูมิสูงสุดวัดได้เมื่อเดือนเมษายน 2551 ประมาณ 41 องศาเซลเซียส ส่วนอุณหภูมิต่ำสุดวัดได้เมื่อเดือนธันวาคม ประมาณ 13.5 องศาเซลเซียส และเนื่องจากจังหวัดมหาสารคามมีภูมิอากาศแบบมรสุมเมืองร้อน ดังนั้น จึงทำให้มีฤดูกาลต่าง ๆ เหมือนกับจังหวัดที่มีพื้นที่เขตติดต่อกัน แบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมไปจนถึงเดือนมิถุนายน ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคมไปจนถึงเดือนตุลาคม และฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน เป็นต้นไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์

#### 4.1.4 เขตการปกครอง

จังหวัดมหาสารคามมีพื้นที่ประมาณ 5,228.843 ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 13 อำเภอ 133 ตำบล 1,944 หมู่บ้าน (องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 17 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล 126 แห่ง)

ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 108 ฉบับพิเศษ ตอน 156 ลงวันที่ 4 กันยายน 2534 ได้กำหนดให้มีการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค เป็นจังหวัดและอำเภอ

จังหวัด มีฐานะเป็นนิติบุคคล การตั้ง ยุบ และเปลี่ยนแปลงเขตจังหวัด ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นหัวหน้าปกครองบังคับบัญชา ข้าราชการของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในและ นอกสังกัดกระทรวงมหาดไทย

อำเภอ เป็นส่วนราชการบริหารรองจากจังหวัด การตั้ง การยุบ และเปลี่ยนแปลงเขตอำเภอให้ตราเป็นพระราชกฤษฎีกา มีนายอำเภอเป็นหัวหน้าปกครองบังคับบัญชา ข้าราชการในอำเภอ และงานบริหารราชการของอำเภอ

กิ่งอำเภอ เป็นส่วนหนึ่งของอำเภอ ตั้งตามกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 มีปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้าประจำกิ่งอำเภอเป็นหัวหน้า

ตำบลและหมู่บ้าน เป็นหน่วยงานการปกครองส่วนย่อยของอำเภอหรือกิ่งอำเภอ ตั้งตามกฎหมายลักษณะ ปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ตำบลจัดตั้งขึ้นโดยประกาศของกระทรวงมหาดไทย มีกำนันเป็นผู้รับผิดชอบตำบล ส่วนหมู่บ้าน จัดตั้งโดยประกาศจังหวัด มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบหมู่บ้าน



มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม  
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เขตเลือกตั้งที่ ๓ ท้องที่ที่ประกอบ เป็นเขตเลือกตั้ง ๑. อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ๒. อำเภอขามเฒ่า ๓. อำเภอนาคู ๔. อำเภอนาเชือก (เฉพาะตำบลหนองโพธิ์ ตำบลสันป่าตอง ตำบลหนองกง ตำบลหนองเม็ก และตำบลนาเชือก)

เขตเลือกตั้งที่ ๔ ท้องที่ที่ประกอบ เป็นเขตเลือกตั้ง ๑. อำเภอนาเชือก (ยกเว้น ตำบลหนองโพธิ์ ตำบลสันป่าตอง ตำบลหนองกง ตำบลหนองเม็ก และตำบลนาเชือก) ๒. อำเภอคูคต ๓. อำเภอโกสุมพิสัย

เขตเลือกตั้งที่ ๕ ท้องที่ที่ประกอบ เป็นเขตเลือกตั้ง ๑. อำเภอเมือง มหาสารคาม (เฉพาะ ตำบลลาดพัฒนา และ ตำบลท่าสองคอน) ๒. อำเภอเชียงยืน ๓. อำเภอชื่นชม ๔. อำเภอกันทรวิชัย (สำนักงานกรรมการการเลือกตั้งจังหวัดมหาสารคาม. 2554)

### 4.3 แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด

จังหวัดมหาสารคาม มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญดังนี้

#### 4.3.1 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศาสนสถาน

1) กู่บ้านเขว ตั้งอยู่บ้านเขว ตำบลเขว อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พุทธศักราช 2578 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะ ด้วยวิธีอนัสติโดซิส (Anastylosis) คือรื้อแล้วประกอบใหม่เข้าที่เดิม เมื่อปีพุทธศักราช 2540-2541 รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบขอม (ศิลปะขอมแบบบาฮวน) เป็นอาคารที่สร้างขึ้นเป็นเทวสถานประกอบพิธีในสถานพยายาล (อโรคยศาล) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราวพุทธศตวรรษที่ 18 พบรูปเคารพจำนวน 2 องค์ (พระโกสัชชคุรุไวฑูรย์ประภาและพระวัชรปาณีทรงครุฑ) สร้างขึ้นตามแนวคิดของพุทธศาสนานิกายมหายานและจารึกอักษรขอม ภาษาสันสกฤต จำนวน 2 บรรทัด ที่วงกบประตูห้องมุขหน้าปราสาทประธาน ความว่า เข็ญ/นุชา พระเจ้าที่อยู่ในอาศรม แม้สิ้นสุดอิทธิพลจากอาณาจักรขอมแล้ว ศาสนสถานดังกล่าวยังคงใช้งานสืบต่อมาจนถึงสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 (ตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา) เนื่องจากพบพระพุทธรูปเงินจารึกตัวอักษรไทน้อย (ศิลปะล้านช้าง) จากการขุดแต่งภายในบริเวณศาสนสถาน

2) กู่สันตรัตน์ ตั้งอยู่บ้านกู่โนนเมือง ตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาคู ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2478 และประกาศขอเขตโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 90 ตอนที่ 155 วันที่ 21 ตุลาคม พุทธศักราช 2525 พื้นที่ 5 ไร่ 3 งาน มีองค์ประกอบและรูปแบบทาง

5) ภูบ้านแดง ตั้งอยู่ที่บ้านแดง ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดขอนแก่น เป็นโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘ และประกาศขอบเขตโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 100 ตอนที่ 36 วันที่ 15 มีนาคม พุทธศักราช 2525 พื้นที่ 4 ไร่ 2 งาน เป็นศิลปะขอมแบบ บายน มีลักษณะประกอบด้วยปราสาทหิน 3 หลัง ตั้งเรียงอยู่บนฐานเดียวกัน พบศิลปวัตถุ หลายอย่าง ได้แก่ ทับหลังสลักภาพรัตนตรัยมหายานจีนส่วนพระหัตถ์รูปเคารพสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานิกายมหายาน จำนวน 3 ชิ้น (พระหัตถ์ขวา 2 ชิ้น พระหัตถ์ซ้าย 1 ชิ้น) ส่วนล่างของเสาประดับกรอบประตูรูปฤๅษี สลักเป็นรูปฤๅษีนั่งชันเข่าใน ท่า โยคาสนะ ทั้งหมดนี้ถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ในการขุดแต่งบูรณะ เมื่อปี 2544 ขุดพบศิลปวัตถุเพิ่มเติม ได้แก่ พระพุทธรูปขนาดปรกแกะสลักจากหินทราย พระพุทธรูปปางรำพึงหล่อโลหะ พระพุทธรูปปางสมาธิแกะสลักจากหินทราย และภาชนะดินเผาและเครื่องมือเครื่องใช้อื่น ๆ ทั้งหมดถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

6) วัดพุทธมงคล ตั้งอยู่บ้านสระ หมู่ที่ 2 ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นส่วนหนึ่งของเมืองโบราณกันทรวิชัย ภายในเป็นที่ ประดิษฐานของพระพุทธรูปยืนแกะสลักจากหินทราย ศิลปะแบบทวารวดี อิทธิพลพุทธ ศาสนนิกายเถรวาท ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 นอกจากนั้นยังพบใบเสมาหินทรายปักล้อมอยู่ 2 ชั้น ทั้ง 8 ทิศ และในสมัยก่อนยังพบพระพิมพ์ ดินเผากันทรวิชัยวางอยู่ทั่วไปในบริเวณนี้ (ปัจจุบันสูญหายไปหมดแล้ว) พระพุทธรูปยืนองค์นี้มีพระนามว่า พระพุทธมงคล ขึ้นทะเบียน เป็นโบราณวัตถุ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พุทธศักราช 2478

7) วัดสุวรรณवास ตั้งอยู่บ้านโคกพระ หมู่ที่ 1 ตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นส่วนหนึ่งของเมืองโบราณกันทรวิชัย ภายในเป็นที่ ประดิษฐานของพระพุทธรูปยืนแกะสลักจากหินทราย ศิลปะแบบทวารวดี อิทธิพลพุทธ ศาสนนิกายเถรวาท ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 นอกจากนั้นยังพบใบเสมาหินทรายปักอยู่ 2 แผ่น มีจารึกด้วยตัวอักษรไทน้อย ความว่า ได้บูรณะส่วนพระเศียร เมื่อปีชวายุสง่า (ปีมะเมีย อัฐศก) พระพุทธรูปยืนองค์นี้มีพระนามว่า พระพุทธมิ่งเมือง นอกจากนั้นยังมีสิมอีสานโบราณ อีก 1 หลัง มีบานประตูแกะสลักเป็นรูปทวารบาล โดยช่างพื้นบ้าน(ปัจจุบันถูกโจรกรรมในปี 2546) ทั้งหมดขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พุทธศักราช 2478

มีความหลากหลายของพืชพันธุ์และสัตว์ป่าเป็นที่อยู่ของปูทูลกระหม่อม หรือปูแป๊ะ ซึ่งเป็นปูที่หายากและพบเพียงแห่งเดียวที่ป่าดงลำพัน

(3) หาดเจ้าสำราญ อยู่ที่บ้านวังยาว ตำบลเก็ง อำเภอเมืองมหาสารคาม เป็นหาดทรายที่มีลักษณะส่วนโค้งไปตามลำน้ำชีระยะทางประมาณ 800 เมตร ในฤดูแล้งน้ำในลำน้ำชีจะลดลงสามารถมองเห็นหาดทรายได้สวยงาม

(4) อุทยานวังมัจฉา ตั้งอยู่ที่บ้านโงงกุดหวาย ตำบลเก็ง อำเภอเมืองมหาสารคาม มีพื้นที่เป็นเกาะล้อมรอบด้วยน้ำเป็นแหล่งปลาชุกชุม บนเกาะมีสัตว์ป่าหลากหลายชนิดเหมาะสำหรับเป็นที่พักผ่อนและดูธรรมชาติ

#### 4.3.4 วัฒนธรรม ประเพณี

จังหวัดมีงานประเพณีที่สำคัญ ได้แก่

1. งานนมัสการพระธาตุนาควน อำเภอนาควน เป็นงานประเพณีประจำปี ซึ่งจัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 ของทุกปี เพื่อเป็นการนมัสการองค์พระธาตุ ในงานมีขบวนแห่ประเพณี 12 เดือน การแสดงตำนานนกรจัมปาศรี
2. งานบุญเบิกฟ้า จัดขึ้น ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ถือเป็นงานประเพณีประจำปีของชาวจังหวัดมหาสารคาม และเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด ซึ่งมีแนวความคิดที่ฟื้นฟูเกี่ยวกับการทำนา เพื่อให้คนทั้งหลายได้ตระหนักถึงความสำคัญของชาวนาและการบำรุงดิน อันเป็นหัวใจสำคัญของการผลิตข้าว กำหนดจัดงาน 10 วัน 10 คืน
3. งานประเพณีบุญบังไฟ จัดขึ้นในเดือน 6 ของทุกปี ที่อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จัดเป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่
4. งานออนซอนกลองยาว เป็นงานประเพณีของชาวอำเภอบ้านม่วง ซึ่งทุกหมู่บ้านมีคณะกลองยาว โดยมีการผลิตกลองยาวเสียงดี ไว้สำหรับประกวดกลองยาวชิงชนะเลิศระดับประเทศ ซึ่งจะจัดงานหลังวันมาฆบูชาประมาณ 1 เดือน หรือประมาณกลางเดือนมีนาคมของทุกปี
5. งานประเพณีแข่งเรือยาว ลอยกระทง ล่องเรือไฟ เป็นงานประเพณีชาวพุทธที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมากระทั่งปัจจุบัน จะจัดขึ้นในวันออกพรรษา เพื่ออนุรักษ์ส่งเสริมประเพณีอันดีงาม สถานที่จัดงานบริเวณบึงบอน ตำบลหัวขวาง อำเภอโกสุมพิสัย
6. งานบุญพาวข้าวลึง หรือบุญเลี้ยงอาหารลึง เป็นงานประจำปีของชาวอำเภอกอสุมพิสัย ยึดเอาวันที่ 2 เมษายนของทุกทุกปีเป็นวันจัดงาน เพื่อหารายได้สมทบเป็นกองทุนจัดซื้ออาหารไว้เลี้ยงผู้ลึงตลอดทั้งปี ซึ่งเป็นการแสดงออกในการทำบุญให้ทานแก่สัตว์

2.2) ส่งเสริมให้เป็นแหล่งผลิตและจำหน่ายสินค้าเกษตรปลอดภัยจากสารพิษ โดยมีกลยุทธ์ 3 กลยุทธ์ ดังนี้

(1) ปรับปรุงและพัฒนาปัจจัยพื้นฐานการผลิต และการปรับโครงสร้างการผลิตไปสู่การผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษ

(2) เพิ่มปริมาณของสินค้าภาคเกษตร ปศุสัตว์ ประมง เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับประชาชน รวมทั้งการเพิ่มคุณภาพของสินค้าภาคเกษตรให้สามารถแข่งขันได้

(3) พัฒนาและส่งเสริมให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิต รวมทั้งการสนับสนุนความเข้มแข็งของสถาบันเกษตรกร

2.3) ยุทธศาสตร์เสริมสร้างเศรษฐกิจเพื่อชุมชน ประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ คือ

(1) พัฒนาผลิตภัณฑ์ OTOP และการท่องเที่ยว

(2) ส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง

(3) ส่งเสริมเศรษฐกิจเพื่อชุมชน

2.4) การสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ คือ

(1) พัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนทุกระดับ รวมทั้งการสร้างเครือข่ายขององค์กร

(2) พัฒนาระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

(3) สร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมที่สงบสุข

ที่มา : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม มิถุนายน 2554

## 5. วัตถุประสงค์การวิจัย

5.1 เพื่อศึกษาประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างของกฎหมายโบราณอีสาน

5.2 เพื่อศึกษาคติความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม และยึดครองประเพณีโบราณ ในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม

5.3 เพื่อศึกษากฎหมายโบราณโบราณโบราณในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม ทั้งในสารบัญญัติ วิธีสบัญญัติ และปรัชญาธรรมยุค ประยุกต์แก้ปัญหาข้อพิพาท ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม ของประชาชนในจังหวัดมหาสารคาม และสังคมอื่นๆ ที่มีบริบทเดียวกัน

7.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) ได้แก่ ผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์เป็นที่เคารพนับถือของชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล จำนวน 30 คน

7.3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) ได้แก่ ประชาชน และบุคคลทั่วไป จำนวน 10 คน

## 8. แนวคิดและทฤษฎีในการวิจัย

ในการวิจัย ภูมิหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษาจังหวัดมหาสารคาม มีกรอบแนวคิดและทฤษฎีดังนี้

### 8.1 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม จารีต ฮีดคลอง ประเพณี

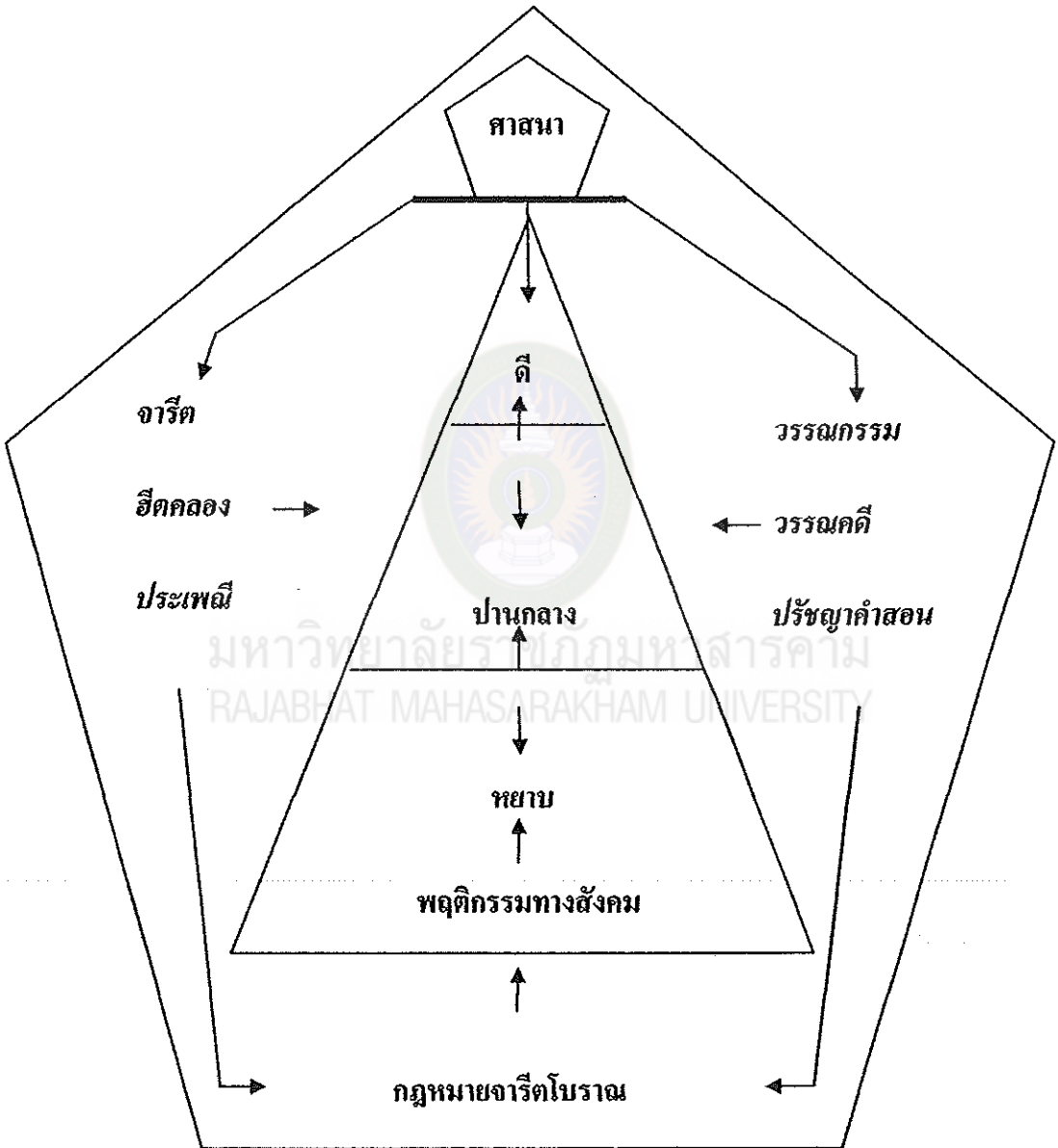
วัฒนธรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ดี มีอายุยิ่งนานเท่าใด คุณค่าก็ยิ่งสูงประ โยชน์และคุณค่าอยู่ที่การศึกษาเรียนรู้ ยิ่งรู้ลึกซึ่งเท่าใดก็จะยังสามารถนำเอาคุณค่าออกมาเป็นประ โยชน์ได้มากขึ้น เมื่อศึกษาควบคู่กับประวัติศาสตร์ ก็จะยังสามารถรู้จักวัฒนธรรมตัวตนรากเหง้าของเผ่าชนชาติพันธุ์วรรณาได้ดียิ่งขึ้น

จารีตประเพณีเป็นแนวทางความประพฤติที่นับถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านานโดยไม่ต้องมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร บุคคลที่ฝ่าฝืนจารีตประเพณีจะได้รับการลงโทษด้วยคำติเตียนจากสมาชิกร่วมสังคมก่อให้เกิดความสำนึกและละอายต่อใจของตนเอง จารีตประเพณีเป็นผลที่สืบเนื่องจากการที่มนุษย์จำเป็นต้องดำเนินชีวิตร่วมกันเป็นกลุ่มหรือชุมชน จึงก่อให้เกิดระเบียบความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันขึ้นทีละน้อยๆ และเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นข้อบังคับของความสัมพันธ์ระหว่างกันในสังคม สมัยที่ชุมชนของมนุษย์ยังไม่มีความเจริญและยังไม่มียุทธศาสตร์ลายลักษณ์อักษร ระเบียบข้อบังคับอันสืบเนื่องมาจากจารีตประเพณีเป็นเรื่องมือในการควบคุมบังคับบัญชาประชาชนและจัดระเบียบสังคม เมื่อสังคมเจริญขึ้นมีตัวหนังสือและมีการบัญญัติกฎหมายลายลักษณ์อักษร ระเบียบข้อบังคับอันสืบเนื่องมาจากจารีตประเพณีก็ได้รับการคัดเลือกนำมาบัญญัติเป็นกฎหมาย ฉะนั้นกฎหมายลายลักษณ์อักษรในระยะแรกจึงมีฐานะเป็นเครื่องมือบันทึกจารีตประเพณี ผู้ปกครอง ยังต้องอาศัยจารีตประเพณีที่บันทึกในกฎหมายเป็นหลักสำหรับปกครองและควบคุมประชาชน สมัยต่อมาสังคมได้พัฒนาเข้าสู่ยุคศักคึกคึก และยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผู้ปกครองได้รวมอำนาจไว้อย่างเด็ดขาด จึงมีสิทธิ์กำหนดกฎเกณฑ์สำหรับบังคับใช้ในสังคมได้โดยแน่ชัด ประกอบกับสังคมมีขนาดใหญ่และสมาชิกมีพฤติกรรมความสัมพันธ์ระหว่างกันที่แปลกใหม่ ซับซ้อนยิ่งกว่าเดิม ผู้ปกครองจึง

8.2 แนวคิดเกี่ยวกับสภาพสังคม และการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม

กรอบแนวคิด

สภาพสังคม และการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม



แผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดสภาพสังคม และการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม



8.3 แนวคิดวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participant Action Research) วิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) การสัมภาษณ์เชิงลึก (Interview Guide) ปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion)



แผนภูมิที่ 3 กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

กฎจารีตความประพฤติกรรมทางสังคมในจังหวัดมหาสารคาม และสังคมอื่น ๆ ที่มีบริบทเดียวกัน และได้วางกรอบแนวทางการศึกษาอรรถสาระ เป็น 5 เฟส ดังนี้

เฟสที่หนึ่ง เป็นการศึกษาประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างกฎหมายและจารีต  
โบราณ

เฟสที่สอง เป็นการศึกษาคติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีตสิบสอง คอง  
สิบสี่ ในการควบคุมทางสังคม

เฟสที่สาม เป็นการศึกษาสารบัญญัติ

ศึกษาประมวลกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติอรรถสาระถึงลักษณะ  
พฤติกรรม การกระทำความผิด ซึ่งเป็นการละเมิดและการละเว้นอันให้เกิดผลเสียหายแก่  
บุคคลและสังคม และการกำหนดบทลงโทษตามพฤติกรรมและสถานะผู้กระทำความผิด ทั้ง  
ผลกระทบ

เฟสที่สี่ เป็นการศึกษาวิธีสบัญญัติ

ศึกษาถึงวิธีการดำเนินการหรือกระบวนการเกี่ยวกับการพิจารณาวินิจฉัยคดี  
ความที่อธิบายอรรถสาระคุณลักษณะผู้พิจารณาคดี ลักษณะรูปคดีความอันมี วัวพันหลัก หาง  
พันหัว จัวเลขเชือก หัวล้านตั้งเผือก จระเข้เผ่งตอ พระรามแผลงศร ขอนคอกพาเฮือไหล ไฟ  
ลามไหม้ผาสาท นักปราชญ์ตอเวจี คลองเมืองมีบ่ได้ ตกท้องไกลเป็นเปี้ยว เทียวทางนอนป่า  
ผ้าไม้ท่อนเป็นคำ เทียวทางตำหน้าผาก ปากฮ้ายบาปใหม่กัน ใจตีบตันเป็นโทษ ขี่ม้าโพกลวด  
ตาย และลักษณะพยานต่างๆ รวมทั้งระยะเวลาอายุความในการยื่นฟ้องคดี

เฟสที่ห้า เป็นการศึกษาปรัชญาธรรมยุทธ

ศึกษาแนวทางพิจารณาคดีที่ประกอบด้วยกุศโลบายโดยมีหลักการและ  
แนวทางว่า บัวมิให้ซ้ำ น้ำมิให้ขุ่น ฐไม่ให้เกิด เขียดไม่ให้ตาย ค้อนมิให้หัก ฟังมิให้เพ พิจารณา  
ตัดถ้อยคำ ให้เอาคำแก้คำ ให้เอาโทษแก้โทษ เป็นประคุดัง ช้างปล่อยให้เอาช้างไปตาม เรือ  
ไหลให้เอาเรือไปตาม ไฟเมืองใดไหม้ให้เอาน้ำเมืองนั้นมอด ตาบอดเมืองใดให้เอายาเมืองนั้น  
ได้ ความตกหน้าโฮ้ให้พ่อโฮ้จา ความตกหน้านาให้พ่อนาจาด้าน ความตกหน้าบ้านให้พ่อแม่ขุน  
บ้านขุนเมือง ซึ่งเป็นกรอบแนวทางการวินิจฉัยตัดสินคดีความให้เที่ยงธรรม ประกอบด้วย  
ธรรมศาสตร์ที่ชัดเจนแต่รักษาไว้ซึ่งสถานะของบุคคลและสภาพสังคม ให้สัมพันธมันคง

## 2. แนวทางการศึกษาทางด้านภาคสนาม

### 2.1 การประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) กลุ่มผู้รู้

2. ในฐานะที่เป็นระบบที่บำรุงรักษาตนเอง ทำนองเดียวกับอินทรีย์ทั้งหลาย สิ่งมีชีวิตมีความต้องการจำเป็นจำนวนหนึ่ง (need or requisites) ซึ่งเมื่อสนองได้แล้ว จะทำให้สิ่งมีชีวิตอยู่ ส่วนต่างๆสามารถพึ่งพากันได้(homeostasis) และสามารถรักษาสมดุลภาพไว้ได้

3. เมื่อเป็นดังนั้น การวิเคราะห์ระบบที่บำรุงรักษาตนเอง สิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตจึงควรต้องมุ่งสนองความต้องการ จำเป็นของส่วนประกอบต่างๆของสิ่งมีชีวิต ซึ่งการทำเช่นนี้จะส่งผลให้เป็นการรักษาความพึ่งพากันและดุลยภาพด้วย

4. ในระบบที่มีความต้องการ และจำเป็นสิ่งมีชีวิตจึงต้องมีโครงสร้างแบบใดแบบหนึ่งขึ้นมาเป็นหลักการให้มีการพึ่งพา (homeostasis) ดุลยภาพ (equilibrium) และการมีชีวิต อาจกล่าวได้ว่า โครงสร้างหลายโครงสร้างสามารถสนองความต้องการความจำเป็นเดียวกันได้ แต่โครงสร้างจำนวนจำกัดเท่านั้น ที่สามารถสนองความต้องการจำเป็นใดๆ หรือความต้องการจำเป็นหลายอย่างในขณะเดียวกัน

สรุปได้ว่าทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมมีความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตมีแนวโน้มจะรักษาเสถียรภาพและพยายามสร้างความผูกพันภายในสิ่งมีชีวิตให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

แนวคิดและหลักทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมวัฒนธรรมสนองความต้องการ ความจำเป็นของปัจเจกบุคคล วัฒนธรรมเติบโตมาจากความต้องการการจำเป็น 3 ประเภทของมนุษย์ คือ

1. ความจำเป็นต้องการพื้นฐาน เป็นความต้องการเบื้องต้นของมนุษย์ ได้แก่ ความจำเป็นที่เกี่ยวกับการดำรงชีพเพื่อให้มีชีวิตอยู่ เช่น ต้องการอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยา รักษาโรค การพักผ่อน การเจริญเติบโต การสืบพันธุ์ เป็นต้น

2. ความจำเป็นต้องการด้านสังคม จะเกี่ยวกับการร่วมมือกันทางสังคมเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานและทำให้ร่างกายได้รับการตอบสนองความต้องการการจำเป็นเบื้องต้นได้ เช่น การแบ่งงานกันทำ การแจกจ่ายอาหาร การป้องกันภัย การผลิตสินค้า การบริการและการควบคุมทางสังคม

3. ความต้องการทางด้านจิตใจ คือ ความต้องการจำเป็นของมนุษย์เพื่อความมั่นคงทางด้านจิตใจ เช่น ความต้องการสงบทางใจ ความกลมกลืนกันทางสังคมและเป้าหมายชีวิต ระบบสังคมที่สนองความต้องการเหล่านี้ ได้แก่ ความรู้ กฎหมาย ศาสนา นิยายปรัมปรา ศิลปะ และเวทมนต์คาถา โดยทั่วไปเวทมนต์คาถาทำหน้าที่ทำให้คนรู้สึกอบอุ่นใจเพราะงานบางอย่างที่มนุษย์ทำค่อนข้างยากลำบากและมนุษย์ไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าจะเกิดผลอย่างไร

กระบวนการที่มีลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมหนึ่งแพร่กระจายไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมใหม่ นอกจากนี้ยังเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดแนวคิดที่เชื่อว่า วัฒนธรรมสามารถวัดได้ โดยนำวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกันและพิจารณาคุณลักษณะที่สูงกว่าหรือด้อยกว่าของแต่ละวัฒนธรรม แต่ยังคงเชื่อว่าวัฒนธรรมนั้นไม่มีวัฒนธรรมใดที่ดีกว่าหรือเลวกว่ากัน

ทฤษฎีแพร่กระจาย : ยึดหลักว่า วัฒนธรรมคือความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ ฉะนั้นจะไปไหนก็เอาวัฒนธรรมไปด้วย วัฒนธรรมจึงแพร่กระจายออกไป การแพร่กระจายนี้

1. หลักการทางภูมิศาสตร์ ที่มีความสะดวกในการเดินทางไม่มีอุปสรรค
2. เศรษฐกิจ เช่นการค้า การทำงาน เมื่อไป เอาวัฒนธรรมไปด้วย เช่นพบว่า

อินเดีย โบราณมาค้าขายแถบสุวรรณภูมิก็นำศาสนาไปด้วย (สุเนตร โพธิสาร. 2552 : 111)

## 9. สมมติฐานการวิจัย

9.1 ประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างกฎหมายและจารีต โบราณ ไบลานมีความผูกพันเกี่ยวเนื่องกับชนชาติไทยลาวสองฝั่งโขง และมีโครงสร้างเป็นแบบอย่างเดียวกัน

9.2 คติความเชื่อ ค่านิยมและจริยธรรมในจารีต ฮีตคลอง ประเพณี การควบคุมทางสังคม โบราณอีสาน ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ

9.3 การประยุกต์จารีต ฮีตคลอง ประเพณี และกฎหมาย โบราณเป็นกฎจารีต มีความต้องการเพื่อนำใช้ควบคุมพฤติกรรมทางสังคม แก้ปัญหาข้อพิพาทขัดแย้งทางสังคมจังหวัดมหาสารคาม

## 10. ข้อตกลงเบื้องต้น

### 10.1 ข้อมูลในการศึกษา

10.1.1 ข้อมูลหลักที่นำมาศึกษาครั้งนี้ได้จากหนังสือผูกไบลานและหนังสือก้อมไบลานประเภทกฎหมาย

1. เฉพาะที่พบในเขตจังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ 1.กฎหมายโพสาราช วัดศรีบุญเรือง 2.กฎหมายโพสาราชผูกถั่ววัน 12 วัดบ้านกุดแคน 3.กฎหมายลักษณะศั้วเมียะ วัดบ้านกุดแคน 4.กฎหมายอาณาจักรหลักไชย วัดศรีบุญเรือง 5.กฎหมายสร้อยสายคำ วัดศรีบุญเรือง

10.2.2 คำที่ปรากฏในหนังสือโบราณบางคำมีความหมายตรงกับคำภาษาไทยกลาง แต่มีรูปคำหรือเสียงคลาดเคลื่อนกันไปบ้าง ผู้วิจัยจะเขียนตามหลักการเขียนรูปคำในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

10.2.3 คำที่ปรากฏในหนังสือโบราณ หากเป็นศัพท์เฉพาะของภาษาไทยถิ่นอีสานผู้วิจัยจะเขียนตามหลักการเขียนรูปคำในพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง ฉบับสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ศิสมหาเถระ) และพจนานุกรมอีสาน-กลาง ฉบับ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. 2532.

10.2.4 คำบางคำที่ปรากฏในหนังสือโบราณ หากเป็นคำเฉพาะที่มีความหมายแบบโบราณเฉพาะ ผู้วิจัยจะเขียนคงไว้ตามเดิม

10.2.5 คำศัพท์และภาษาไทยถิ่นอีสานที่มีความหมายใกล้เคียงกับภาษากลางสามารถเข้าใจได้ง่าย ผู้วิจัยจะคงความหมายเดิมเอาไว้

## 11. นಿಯามศัพท์เฉพาะ

กฎหมายและจารีตโบราณ หมายถึง คำสั่งหรือข้อบังคับของรัฐที่มีบทลงโทษหรือวิธีการเกี่ยวกับการลงโทษกำหนดไว้ชัดเจน และได้นำมาใช้ในหัวเมืองอีสานก่อนประกาศใช้ประมวลกฎหมายแบบตะวันตก เมื่อ พ.ศ. 2451 โดยการศึกษาครั้งนี้ จะจำกัดขอบเขตเฉพาะกฎหมายและจารีตโบราณโบราณที่พบในจังหวัดมหาสารคาม และกฎหมายจารีตโบราณ 8 คัมภีร์ จากหอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

กฎหมายสารบัญญัติ หมายถึง กฎหมายที่บัญญัติถึงลักษณะความผิด และบทลงโทษผู้กระทำความผิด

กฎหมายวิธีสบัญญัติ หมายถึง กฎหมายที่บัญญัติถึงวิธีการดำเนินการหรือกระบวนการเกี่ยวกับการพิจารณาคดี

ปรัชญาธรรมยุท หมายถึง กุศโลบายในกระบวนการ เกี่ยวกับการพิจารณาคดี

สัตตคลองประเพณี หมายถึง กฎเกณฑ์ทางสังคมและข้อปฏิบัติของชาวอีสาน ที่ไม่มีบทลงโทษกำหนดไว้

กะถ้ำ หมายถึง ข้อห้าม และสิ่งที่ไม่ควรกระทำ

ปริวรรต หมายถึง การถ่ายถอดอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย และหรืออักษรลาวมาเป็นอักษรและภาษาไทย

## บทที่ 2

### วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่องกฎหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา จังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) และมีลักษณะพิเศษเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participant Action Research) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์กฎหมาย (History of Law) การศึกษาค้นคว้าเป็นข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองร่วมกับการปฏิบัติการภาคสนาม (Field Research) โดยวิธีการประชุมปฏิบัติการกลุ่ม ระดมแนวคิด (Brainstorming) และการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline) แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview) และการประชุมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) เสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) มีวิธีดำเนินการตามลำดับดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. ขั้นตอนในการวิจัย
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล
5. การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น
6. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

#### 1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง จากภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรทางศาสนา ได้แก่ พระสงฆ์สังฆาธิการ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำท้องที่ ได้แก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายกองจัดการบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น สมาชิกสภาองค์การบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น ครู วัฒนธรรมอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล และประชาชน จาก 13 อำเภอ ประกอบด้วยบุคคล 3 ประเภท ดังนี้

### 3. ขั้นตอนในการศึกษาวิจัย

#### 1. ขั้นตอนที่หนึ่ง

ศึกษารวบรวมเอกสาร จาริต ฮิตคลอง ประเพณี วรรณกรรม วรรณคดี  
ปรัชญาคำสอน และกฎหมายและจาริต โบราณคัดลอกแล้ว ปรีวรรคจัดวรรคสารเป็นหมวดหมู่  
ให้ง่ายต่อการศึกษาวิเคราะห์

#### 2. ขั้นตอนที่สอง

ทำการศึกษาวิเคราะห์วรรคสาร จาริต ฮิตคลอง ประเพณี วรรณกรรม  
วรรณคดี ปรัชญาคำสอน กฎหมายและจาริต โบราณจากการที่ปรีวรรคแล้วที่เป็นสารบัญญัตินี้  
วิธีสบัญญัติ และปรัชญาธรรมยุทธ เพื่อนำไปปฏิบัติการภาคสนาม

#### 3. ขั้นตอนที่สาม

ทำการปฏิบัติการภาคสนามเพื่อสังเคราะห์สรุปผล ประยุกต์เป็น  
กฎจาริตแก้ปัญหาข้อพิพาททางสังคมในจังหวัดมหาสารคาม และสังคมอื่นที่มีบริบทเดียวกัน  
และได้วางกรอบแนวทางการศึกษาอรรถสาระ เป็น 5 เฟส ดังนี้

เฟสที่หนึ่ง การศึกษาประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างกฎหมายและจาริต

โบราณ

เฟสที่สอง การศึกษาคติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่

ในการควบคุมทางสังคม

เฟสที่สาม การศึกษาสารบัญญัตินี้

เป็นการศึกษาประมวลกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติอรรถสาระถึง

ลักษณะพฤติกรรม การกระทำความผิด ซึ่งเป็นการละเมิดและการละเว้นอันให้เกิดผลเสียหาย  
แก่บุคคลและสังคม และการกำหนดบทลงโทษตามพฤติกรรมและสถานะผู้กระทำความผิด ทั้ง  
ผลกระทบ

เฟสที่สี่ การศึกษาวิธีสบัญญัติ

เป็นการศึกษาถึงวิธีการดำเนินการหรือกระบวนการเกี่ยวกับการพิจารณา  
วินิจฉัยคดีความที่อธิบายอรรถสาระคุณลักษณะผู้พิจารณาคดี ลักษณะรูปคดีความอันมี วัวพัน  
หลัก หางพันหัว จัวเลขเชือก หัวล้านคั้งเผือก จระเข้เผ่งคอ พระรามแผลงศร ขอนดอกพนาเฮือ  
ไหล ไฟลามไหม้ผาสาท นักปราชญ์ดกอเวจี คลองเมืองมีบ่ได้ ตกห้อง ไกลเป็นเป็ยว เทียวทาง  
นอนป่า ผ่าไม้ท่อนเป็นคำ เทียวทางตำหน้าผาก ปากฮ้ายบายไปหมกกัน ใจตีบตันเป็นโทษ จั่มน้ำ  
โพดลวดตายคว่ำ ถิ่นท่าของเก่า เกาะย่าเผ่าลงเฮือน ขวัญกินเพินวางยา จักร้าขึ้นปลายเป็ลิว ผู้

#### 4.1.2 ชั้นรวบรวมข้อมูลค้ำเอกสาร

ข้อมูลหลักที่นำมาศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้จากเอกสารโบราณ กฎหมายและจารีตโบราณ ภาคควบคุมทางสังคมของอีสานในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ได้แก่

- 1.กฎหมายโพสาราช วัดศรีบุญเรือง 2.กฎหมายโพสาราชผูกถั่ว 12 วัดบ้านกุดแคน
- 3.กฎหมายลักษณะหัวเมีย วัดบ้านกุดแคน 4.กฎหมายอาณาจักรหลักไชย วัดศรีบุญเรือง
- 5.กฎหมายสร้อยสายคำ วัดศรีบุญเรือง 6.กฎหมายราชศาสตร์พระยาคำทอง วัดบ้านโนนเมือง
- 7.กฎหมายประกาศคำเมือง วัดโพธิ์ชัย 8.กฎหมายกฎ 3 สถานวัดพรหมประสิทธิ์ 9.กฎหมายฉบับวัดกลางบ้านกุดครั้ง
- 10.กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล 11.กฎหมายโคสาราช วัดโพธาราม 12.กฎหมายจุดโพธิ์ วัดมหาผล 13.กฎหมายฉบับวัดคงบัง 14.กฎหมายธรรมนุญและห้องฟ่อง วัดบ้านแก
- 15.กฎหมายอุปจารและละเมิด 16.กฎหมายอุปจารและพิจารณาโทษ 17.กฎหมายพระราชกำหนดพระอัยการ 18.กฎหมายลักษณะโจรและการกั๊ยืม 19.กฎหมายธรรมจักรหลักไชย วัดบ้านแห่
- 20.กฎหมายลักษณะโจร 21.กฎหมายอาณาจักรหลักไชย 22.กฎหมายลักษณะโจรและการลงโทษ 23.คัมภีร์มูลค้ำไต โดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้

1. กฎหมายและจารีตโบราณอีสานที่มีหลายฉบับและมีเหมือนกันทั้งหมด จะนำฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดมาศึกษาวิจัย

2. กฎหมายและจารีตโบราณอีสานที่มีหลายฉบับ แต่ลักษณะเนื้อหาบางอย่างไม่เหมือนกัน จะนำมาศึกษาทุกฉบับ

3. กฎหมายและจารีตโบราณอีสานที่มีฉบับเดียว แม้จะไม่สมบูรณ์ จะนำมาศึกษาวิจัย

#### 4.1.3 การปริวรรตข้อมูลเอกสาร

1. ปริวรรตเอกสารโบราณ กฎหมายและจารีตโบราณอีสานที่คัดเลือกแล้ว
2. ปริวรรตเอกสารหนังสือลาว กฎหมายและจารีตโบราณ ด้านข้างจำนวน 8 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์มูลค้ำไต คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง คัมภีร์สุวรรณมุกดา คัมภีร์ราชศาสตร์ คัมภีร์สร้อยสายคำ คัมภีร์โพธิสาราช คัมภีร์สังคหะปกรณ์ คัมภีร์อาณาจักรและธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์

#### 4.2 การเก็บข้อมูลปฏิบัติการภาคสนาม

4.2.1 การประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) จาก 13 อำเภอ



และธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์ ที่ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวภาษาลาวแล้ว ไปตรวจสอบความถูกต้องความสมบูรณ์ทางค่านี้อาหารรตสาระ กับคัมภีร์เดิมที่เป็นหนังสือผูกโบราณอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยจากตู้คัมภีร์กฎหมายหอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว

รวมทั้งได้ศึกษาและรวบรวมเอกสารหนังสือผูกและหรือหนังสือก้อมที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องจาริต ฮีตคลอง วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอน แล้วทำการคัดลอกตรวจสอบความสมบูรณ์ปริวรรตจัดเป็นหมวดหมู่ตามอรรถสาระเป็นกลุ่มหัวข้อตามความมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยโดยกำหนดแนวทางต่างๆ ดังนี้

1. ประวัติ วัฒนนาการ และรูปแบบโครงสร้างหนังสือกฎหมายโบราณ  
โบราณ
2. คติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่
3. บทบัญญัติกฎหมายโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณ
4. บทบัญญัติกฎหมายโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณ
5. บทบัญญัติกฎหมายโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณ
6. สภาพสังคมในยุคกฎหมายโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณโบราณ

## 5.2 ข้อมูลภาคสนาม

ผู้วิจัยได้ดำเนินการการประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) โดยมุ่งประเด็นเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย

1. เพื่อสืบค้นประวัติ วัฒนนาการและ โครงสร้างกฎหมายและจาริต โบราณ
2. เพื่อสืบค้นคติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรมจากกฎหมายโบราณ
3. เพื่อสืบสานแนวทางประยุกต์กฎหมายโบราณเป็นกฎจาริต เพื่อควบคุม

พฤติกรรมทางสังคม

## 6. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

การวิจัยกฎหมายและจาริตการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา  
จังหวัดมหาสารคาม

### ข้อมูลกฎหมายหนังสือลูกโบราณกลุ่มที่ 1

1. หนังสือมูลต้นไต ผูก 1 ผูก 2

2. คัมภีร์มูลต้นไต

3. คัมภีร์ศรีวิชัย

1. หนังสือมูลต้นไต ผูก 1 จำนวน 25 ใบลาน ผูก 2 จำนวน 24 ใบลาน  
จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 แถว ส่วนนร่อยแก้ว ผู้จารนามว่า หัวชาพรหมา ไม่ปรากฏวัน  
เดือน ปีที่จาร

2. คัมภีร์มูลต้นไตล้านช้าง เป็นคัมภีร์ขนาดใหญ่เดิมเป็นลูกโบราณมีทั้งหมด ๑๐ ผูก  
จารด้วยอักษรธรรม ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวตามโครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว (The  
transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย  
ญี่ปุ่น (Sponsored by : The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกปักรักษาหนังสือโบราณ  
ลาวหนังสือขนาด 8 หน้ายก จำนวน 185 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรีสวัสดิ์

3. คัมภีร์ศรีวิชัย เป็นคัมภีร์โบราณขนาดใหญ่ 10 ผูก 322 ใบลานจารด้วยอักษรไท  
น้อย มีสำนวนภาษาที่เก่าแก่มาก ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และวันเดือนปีที่แต่ง

มูลต้นไตและศรีวิชัย เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสาระเป็นรัฐศาสตร์โบราณ นิติศาสตร์  
คลองธรรม กฎหมายประเพณี แสดงแนวทางนโยบายบริหารและการปกครองบ้านเมือง มี  
อรรถสาระ ๓ ประการ

1. เป็นค่านานานิทานจริยศาสตร์ รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์

2. เป็นค่านานานิทาน ปรีชาธรรม ปรัชญาธรรมยุท

3. เป็นค่านานานิทานแนวทางและตัวอย่างการพิจารณาคดี อันลึกถ้ำ ชับซ้อนหา  
สักขีพยานไม่ได้

คัมภีร์มูลต้นไตและคัมภีร์ศรีวิชัย เป็นคัมภีร์ที่รับอิทธิพลจากแนวคิดของ  
พราหมณ์ ที่เรียกว่า มูลต้นตระหรือปัญจะต้นตระ หลักการวินิจฉัย ไคร่ครวญ ตรีกตรอง  
พิจารณาตัดสินคดี ให้มีความยุติธรรม ถูกต้องเที่ยงธรรมตามความเป็นจริง ให้พ้นจาก อกตีสี  
ด้วยกุศโลบาย ปรัชญาธรรมยุท

หลักการไคร่สวนพิจารณาวินิจฉัยคดี ในคัมภีร์มูลต้นไตมีว่า แม้นว่าโทษเกิดมี  
ในผู้ใด ผู้หนึ่งก็ตี ขุนผู้ศุภาตุลาการ พิจารณาตัดถ้อยคำ ให้เอาคำแก้คำ ให้เอาโทษแก้โทษ เป็น  
ประจักษ์ ช้างปล่อยให้เอาช้างไปตาม เรือไหลให้เอาเรือ ไปตาม ไฟเมืองใดไหม้ให้เอาน้ำเมือง

เนื้อหา มีบทบัญญัติของกฎหมายทั้งที่เป็นสารบัญญัติและวิธีสบัญญัติขึ้น ตามแนวหลักธรรมทางพุทธศาสนา การยกข้อความภาษาบาลีจากพระสูตร การเทียบคติโลกกับคติสงฆ์ เป็นต้น การเขียนบทบัญญัติมิได้กำหนดไว้เป็นมาตราเหมือนกฎหมายสมัยใหม่ สามารถแบ่งสาระสำคัญของเอกสารได้เป็น 2 ส่วนคือ

ส่วนที่หนึ่งเป็นคำสอน ได้แก่ คำสอนจากสืต 12 คลอง 14 โอวาทสั่งสอนหลาน คำสอนผู้พิจารณาาคติ คำสอนขุนกวางผู้เป็นสื่อเมือง ปาราชิก 9 ประการของท้าวพระยา วินัยอันเป็นคลองวัตรสำหรับภิกษุ ธรรมแห่งกษัตริย์ อคติ 4 ประการของผู้พิจารณาความ

ส่วนที่สองเป็นบทบัญญัติกฎหมาย ได้แก่ การล่วงละเมิดต่อเมียท่าน ลักษณะการลักข่อน อ้า และหลอกหลวงเอาทรัพย์สินท่าน การกู้ยืมทรัพย์สิน ข้อ 4 จำพวก นิทานอุทาหรณ์สำหรับการพิจารณาาคติเรื่องพรานป่า 2 คน ไปล้อมละมั่ง เรื่องนกหัสติลิงค์ชิงข้างกับขี้เข็บ (ตะขาบ) และเรื่องพ่อค้า 2 คนเที่ยวทางด้วยกัน การทำให้คนตายโดยไม่เจตนา ลักษณะผู้เมีย ลักษณะการให้สิ่งของ 3 ประการ ลักษณะการพนัน 2 ประการ การลักทรัพย์เกี่ยวกับไร่นา การกินเหล้า การปลอมแปลงเงินตรา สัตว์เลี้ยงทำความเสียหายให้แก่ชีวิต และทรัพย์ในไร่นาท่าน การกู้ยืมลักษณะลักพาเข้าทาสท่าน สัตว์เลี้ยงไปออกลูกในเขตท่าน การแบ่งมรดก การหลีกกันบนเส้นทางสัญจรทางบก การวิวาทค่าตีกัน

4. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง เดิมเป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 6 ผูก เป็นคัมภีร์ที่สำคัญเพราะเป็นกฎหมายสารบัญญัติหนังสือผูกใบลาน ที่บัญญัติเป็นมาตรา ๔๓๑ มาตรา จารึกด้วยอักษรธรรม ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวตามโครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว (The transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น (Sponsored by : The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกป้องรักษาหนังสือใบลานลาว หนังสือขนาด 16 หน้ายก จำนวน 256 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรีสวัสดิ์

กฎหมายพระธรรมบุญกับห้องฟ็อง กฎหมายฉบับวัดกลาง บ้านกุดรัง กฎหมายฉบับวัดเกษรเจริญผล บ้านมะค่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง มีสารบทบัญญัติหลายสิบมาตราที่ว่าด้วยข้าทาส เพราะในยุคสมัยโบราณ มีการค้าทาส เอามนุษย์เป็นเสมือนทรัพย์สิน ที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้รวมทั้งการใช้แรงงานข้าทาสจนกฎหมายโบราณต้องบัญญัติรับรู้

หลักการสารบัญญัติกฎหมายพระธรรมศาสตร์หลวงนั้น ได้ยึดเอาศีลห้าในพระพุทธศาสนาเป็นหลักและแนวทางการกำหนดพฤติกรรมความผิด โดยบัญญัติเป็นภาคเรียกว่า ห้องมีห้าห้อง

1. กฎหมายลักษณะโจร และการลงโทษ เป็นหนังสือก้อมไบลาน จำนวน 69 ไบลาน ลานละ 4 แถวอักษร จารด้วยอักษรไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จารและปีที่จารแต่บอกว่าเป็นจารถ่ายมาจากสร้อยสายคำ

2. สร้อยสายคำ ฉบับวัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม ตำบลคอนหวาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกไบลาน จำนวน 1 ผูก 43 ลาน หน้าละ 5 บรรทัด จารด้วยอักษรธรรม คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่จารหรือประกาศใช้ ผู้จารคือเจ้าขนันบุญมา ไบลหลังระบุว่าชื่อสร้อยสายคำและผู้จารกล่าวว่า จารเพื่อเป็นพุทธบูชา คึงข้อความต่อไปนี้

สร้อยสายคำแล้วท่อนี้ก่อนแล เจ้าขนันบุญมาเป็นผู้เขียนแลเจ้าเฮยเดือน 12 ขึ้นแรม 4 คำ วันทิดย์แล จึงได้เขียนหนังสือสร้อยสายคำไว้กับศาสนาเดือน 6 คล้อยอัฐฐพาอ้างกำเจ็ดคำเข้า คึงนั้นแสมมหกแล สาธุ อนุโมทามิ ขอให้เหล่าพ่อแม่พี่น้อง ปู่ย่า ตายาย ก็ข้าเทอญเจ้าเฮย ข้อยน้อยเขียน บ่ เป็นท้อใดแล้ว เจ้าเฮย ขอให้ได้บุญหลาย ๆ

3. กัมภีร์สร้อยสายคำ เดิมเป็นหนังสือผูกไบลาน จารด้วยอักษรธรรมมีจำนวน ๗๒ ไบลาน บอกว่าแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช มีเนื้อหาเกี่ยวกับจริยธรรมทางสังคม เมื่อประมาณพ.ศ. 2063 พระเจ้าโพธิสารราชขึ้นครองราชย์ ประกาศยกเลิกมิให้ประชาชนนับถือผีสงฆ์ ให้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวตามโครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว (The transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น (Sponsored by : The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกป้องรักษาหนังสือโบราณลาว หนังสือขนาด 16 หน้ายก จำนวน 57 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรีสวัสดิ์

มีเนื้อหาข้อห้ามและการลงโทษอิงตามหลักอาณัติปาฏิโมกข์ กล่าวถึงพฤติกรรมการกระทำผิดของบุคคล อ้างเปรียบเทียบการกระทำผิดละเมิดพระวินัยของภิกษุ แล้วกล่าวอธิบายบทลงโทษจากหนัก ไปหาเบา ตามอย่างวินัยสงฆ์ แต่บทลงโทษและการปรับโทษบุคคลจะนำสถานะศักดิ์นา อายุ เพศ มาประกอบด้วยและยังได้กำหนดค่าอวัยวะ ของคนเพื่อชดใช้ค่าเสียหายไว้ด้วย บอกว่า แต่งขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าโพธิสารราช แห่งอาณาจักรล้านช้าง

เนื้อหา ประกอบด้วยบทบัญญัติของกฎหมายทั้งสารบัญญัติและวิธีสบัญญัติ ซึ่งกำหนดตามแนวหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา โดยมีสาระสำคัญดังนี้ วินัยสงฆ์ บทลงโทษทางโลกตามลำดับศักดิ์ของบุคคล ความผิดที่จัดว่ากระทำ โดยกายกรรม 3 วิถีกรรม 4 และมโนกรรม 3 พิถีขนาดของสิ่งปลูกสร้างภายในวัดแต่ละระดับ คำสอนผู้ปกครองเกี่ยวกับการ

หลักการการพิจารณาคดี ได้ยกเอานิทานตรันตระเวตานพันราตรี เป็นคติตามอิทธิพลแนวคิดของพราหมณ์และพุทธ ในการพิจารณาคดีที่ซับซ้อนทางพันธุ วัวพันหลัก วัวเลยเชือก หัวล้านคิ่งเผือก จระเข้เผ่งตอ พระรามแผลงศร ขอนคอกพาเฮือไหล ไฟลามไหม้หอบปราสาท นักปราชญ์คอกเวจี คลองเมืองมีบ่ใต้ ตกห้องไข่ลูกเป็นแป้ว เทียวทางเดียวนอนป่า ท่อนไม้ผ่าเป็นคำ เทียวทางค้ำหน้าผาก ปากฮ้ายบาบใหม่กัน ใจตีบตันเป็นโทษ จี๊ม่าโศคตายคว่ำ กีนทำของเก่า เกะย่าเผ่าลงเฮือน ขวัญกินเพินวางยา จักรวขึ้นปลายเปลี่ยว ผู้เดียวเจ้าหัวเขา กินเต่าว่า กินเลน กินแดนได้ใช้ต่อ ลูกฆ่าพ่อตายสามคน ชกชนได้หลายสิ่ง จี๊คร้านจึงเป็นดี บ่ายหนีต้องที่แก่น กินกาลได้เสียดสาน หึงฆานทอ้งสามเท่าให้เจ้าปิ่นของ ผู้คล่องบ่ผู้ฮึด ตากผ้าแล่นลิ้มฝนของเพาะคนไปเพื่อทำน โดยมีคำศัพท์ภาษาบาลี พร้อมอธิบายเป็นภาษาท้องถิ่น บางคำก็ยากที่จะเข้าใจได้ เพราะการเขียนบาลีด้วยอักษรธรรมนั้น จะต้องวิเคราะห์โดยละเอียด จึงจะพบคำบาลีแท้และคำแปลหรือความหมายที่ถูกต้องได้ ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวตามโครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว (The transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย (Sponsored by : The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกปักรักษาหนังสือโบราณลาว หนังสือขนาด 16 หน้ายก จำนวน 211 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรีสวัสดิ์ โดยยกเอาวัตถุนิทาน เป็นข้อ อธิบายเปรียบเทียบเป็นคติประกอบการอธิบาย

ข้อมูลกฎหมายหนังสืออุกโบราณกลุ่มที่ 4

มีบทบรรดสารกฎหมายในรูปลักษณะวิธีพิจารณาความเป็นแต่ละบทดังนี้

อธิบายเนื้อความ เรื่อง อทินนาทาน

อธิบาย เกิดโทษห้าประการ ตามกาล

อธิบาย โทษการฆ่าสัตว์

อธิบาย โทษการลักทรัพย์

อธิบาย โทษมิจลาจาร

อธิบาย โทษมุสาวาท

อธิบาย โทษการดื่มน้ำเมา

ตำนานชายสี่คนแย่งนาง

ตำนานชายสองคนแย่งคำ

ตำนานชายสองคนแย่งนก

ตำนานชายห้าคนรักษาดินแมว

2. กฎหมายกฎ 3 สถาน ฉบับวัดพรหมประสิทธิ์ บ้านมะค่า ตำบลมะค่า อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 16 ลาน ลานละ 5 แถวอักษร จารด้วยอักษรไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ลานที่ 2 และ 3 ชำรุดเล็กน้อย ไม่ปรากฏนามผู้จารและปีที่จารแต่ง ในตอนต้นอารัมภบทไว้ว่า บัดนี้จักตั้งพระกำหนดกฎหมายไว้สำหรับให้แก่กำนันพันนายบ้าน ได้รู้ไว้ในกฎ 3 สถาน จึงจะเป็นกำนันพันนายบ้านได้ ถ้าไม่รู้ในกฎ 3 สถาน เป็นกำนันพันนายบ้านเป็นมุกดา ตาแสง ไปมิได้ (กฎ 3 สถาน : ลาน 1 หน้า 1)

เนื้อหา เป็นบทบัญญัติของกฎหมายที่ตราขึ้นตามแนวหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยมีสาระเกี่ยวกับบทลงโทษทาง โทษทัณฑ์วินัยสงฆ์ บทลงโทษบุคคลตามศักดิ์ ห้องมิถาจาร ห้องหมายสาว การหย่าร้าง คนที่ควรเข้าสู่สำนักหลักคำ คนที่ไม่ควรเข้าสู่สำนักหลักคำ โทษที่เกิดจากอกุศลกรรมบถ 10 ประการ การกล่าวโทษกันระหว่างผู้ใหญ่และผู้น้อยคนควรเป็นสักขี บ่ควรเป็นสักขีเกณฑ์การพิจารณาตัดสินลงโทษ การวิวาทฆ่าตีกัน โทษหนัก 12 ประการ การลงทัณฑ์หนัก 3 ประการ ฆ่าคนตายโดยไม่เจตนาหรือโดยเหตุสมควร การกระทำเกี่ยวกับไสยศาสตร์ การเรียกค่าไถ่ข้อย่านหนีที่ตนจับได้ ชื่อช้าง ม้า วัว ควาย อันเป็นของหลวง

3. กฎหมายฉบับบ้านคงบัง วัดบ้านคงบัง บ้านคงบัง ตำบลคงบัง อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 111 ลาน จารด้วยอักษรไทน้อย เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว ลานละ 4 แถวอักษร ใบลานที่ 2 หายไปจากต้นฉบับเดิม ในตอนท้ายเอกสาร ปรากฏศักราชและนามผู้จาร ดังนี้ หลวงพรมภักดีนพคุณลิขิตมาแล้ววันอังคาร เดือนสาม ขึ้นสองค่ำ จุลศักราช พันสองร้อยสามสิบสาม ปีระกา เบญจศกเขียนให้ทิดจันดาออก ตัวไม้คี่ออก ใช้นี้หนังสือก็ไม่ถูกคอกท่านเออ อ่าติเรaley (กฎหมายวัดคงบัง : ลาน 111 หน้า 1)

4. อุปจารและการพิจารณาโทษ เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย จำนวน 31 ใบลาน ลานละ 4 แถวอักษร คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จารและปีที่จารแต่ง

5. อุปจารบ้านและการละเมิด เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย จำนวน 31 ใบลาน ลานละ 4 แถวอักษร คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จารและปีที่จารแต่ง

6. ราชศาสตร์พระยาคำทอง ฉบับวัดบ้าน โนนเมือง บ้าน โนนเมือง ตำบลบ้านแพ่ง อำเภอ โกลสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม อีกชื่อหนึ่งเรียกว่า พระยาชนะนันทะ

เป็นหนังสือผูกโบราณ จำนวน 1 ผูก 10 ตอน หน้าละ 5 บรรทัด จารด้วยอักษรไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีและนามผู้จาร ใบหลังหลังระบุว่ากฎหมายฉบับนี้มาจากราชศาสตร์ของพระยาคำกองตั้งข้อความว่า “อันนี้แก่นราชศาสตร์แสนองค์ชื่อว่า โสฬสปัญญาไพศายประเวณี (ลานชำระ 3 ตัวอักษร) คลองตามราชศาสตร์พระยาเจ้าคำกอง ก็สะเด็จพระบวณควรเท่านั้นแล” (ราชศาสตร์พระยาคำกอง : ลาน 8 หน้า 1)

7. คัมภีร์ราชศาสตร์ เป็นคัมภีร์กฎหมายจารีตโบราณ จำนวน 2 ผูก 88 ใบลาน ที่จารจารึกเป็นหนังสือผูกโบราณด้วยอักษรธรรม เป็นคัมภีร์ที่นักปราชญ์สร้างขึ้นเป็นกรอบจริยธรรมของเจ้าพระยามหากษัตริย์ สมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy) ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวตามโครงการปริวรรตกฎหมาย โบราณลาว (The transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย (Sponsored by : The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกปักรักษาหนังสือโบราณลาว หนังสือขนาด 16 หน้ายก จำนวน 154 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรีสวัสดิ์

มีอรรถสาระที่บัญญัติ มุ่งสู่เจ้าพระยา พระเจ้าแผ่นดินหรือชนชั้นปกครอง ที่เป็นผู้กำหนดและรับผิดชอบต่อการปกครอง ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมาย คำสั่งหรือโครงการเป็นกฎหมาย โดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ

คัมภีร์ราชศาสตร์ จึงเป็นหลักจริยธรรมสำหรับควบคุมพฤติกรรมของพระเจ้าแผ่นดินหรือชนชั้นปกครอง เช่น ทศราชธรรม อปรีหานิยธรรม โลกธรรม พร้อมจารีต หลักการพิจารณาวินิจฉัยคดีและแนวนโยบายการปกครองบ้านเมือง ด้วยมโนธรรม ที่พระเจ้าแผ่นดินและชนชั้นปกครอง จะต้องเรียนรู้และเคารพอย่างเคร่งครัด คัมภีร์ราชศาสตร์ ได้กล่าวถึงการเป็นผู้นำ พ่อบ้านลำเมืองให้รู้จักหลักการพิจารณา ต่อพฤติกรรมอันผิดอันถูกให้เป็นธรรมพร้อมกำหนดบทลงโทษปรับไหม โดยเปรียบเทียบกับความผิดตามอาญาปาฎิโมกข์พระวินัยของสงฆ์

เนื้อหา ประกอบด้วยนิทานการพิจารณาคดีเรื่องชายตาบอด 4 คนแย่งมะม่วงกัน บทบัญญัติความผิดเรื่องสัตว์เลี้ยง ไปทำร้ายท่าน สัตว์เลี้ยงทำความเสียหายแก่ทรัพย์สินท่าน การกู้ยืมเงินและวัว ควาย การช่วยเหลือผู้ประสบภัย ศัตรูเมียดกัน สัตว์เลี้ยงไปออกลูกในเขตบ้านท่าน และธรรมศาสตร์คลองเมือง (ข้อห้ามสำหรับบ้านเมือง) ได้แก่อย่าเจาะประตูด้านหลัง บ้านเรือนและวิหาร อย่าปลุกเรื่อนคร่อมจอมปลวก อย่าถมหลุมบ่อเพื่อปลุกบ้าน อย่ากินน้ำสำง โกล้บ้านเรือน อย่าปลุกหอกทองสูง อย่าตำหนิครูผู้สั่งสอน อย่าไปถากถางคันทาน อย่าให้ลูกชายอายุ 15 ปี นอนใกล้แม่และพี่สาว อย่าให้ลูกสาวอายุ 15 ปี นอนใกล้พ่อหรือพี่ชาย อย่าเอาธงผูกไว้บนยอดไม้ อย่ารื้อเรือนร้างท่านมาปลุกเรื่อนตน

**การเป็นคู่**

กล่าวอธิบายการละเมิดทางเพศ

**การขู่ป่าวสาว**

กล่าวอธิบายการที่ป่าวและสาว ประพฤติต่อกันอันผิดต่อประเพณี ทางคู่สาว

สมสู่กัน

**เป็นผู้สมสู่กันมาน**

กล่าวอธิบายชายหญิงคบชู้และสมสู่กันห้องตามหลักจารีตประเพณี

**สัตว์กินเครื่องปลูก**

กล่าวอธิบายการเลี้ยงสัตว์ปล่อยให้กินพืชผักของปลูก

**การทวงหนี้**

กล่าวอธิบายวิธีการทวงหนี้ พร้อมระยะเวลา และอายุความคดี

**เอ็ดเงินปลอม**

กล่าวอธิบายการทำเงินปลอม และการลงโทษ

**ตั้งศาลเตี้ย**

กล่าวอธิบายการพิจารณาคดีลงโทษผู้เก็บค่าฤชาธรรมเนียม กระทำโดยที่มิได้มีอำนาจหน้าที่

**ช้างแตกปลอก**

กล่าวอธิบาย ช้าง ม้า วัว ควาย สัตว์เลี้ยง หลุดจากที่และชดใช้ค่าเสียหายจาก

สัตย์

**อุปจารต้อน**

กล่าวอธิบายบริเวณที่เรียกว่า อุปจาร ของต้อนและหลี่ และการลงโทษผู้

ละเมิด

**สุทธอุทธรณ์ ๑๐**

กล่าวอธิบายลักษณะของสุทธอุทธรณ์ ๑๐ ประการ

**การตัดสำนวนคดี**

กล่าวอธิบายการวินิจฉัยพิจารณาคดี โดยการตัดสำนวนคดี

**อุตตะริอุทธรณ์ ๑๒ ประการ**

กล่าวอธิบาย การวินิจฉัย พิจารณาคดีด้วยหลักการ ๑๒ ประการ

คมเหมือนเสร็จ



**การเลี้ยงช้าง**

กล่าวอธิบายการปล่อยเลี้ยงช้าง และช้างกินทำลายพืชไร่นาสวน

**ปิ่นของกัน**

กล่าวอธิบาย หลักปฏิบัติการแบ่งปิ่นสิ่งของ

**ยาดกูป**

กล่าวอธิบาย การแย่งกูปเป็นหลักปรัชญาพิจารณาคติ

**โทษหลักเครื่อง**

กล่าวอธิบาย การพิจารณาการลักทรัพย์สิ่งของและการลงโทษ

**ปิ่นสินสมสร้าง**

กล่าวอธิบายหลักการและวิธีการแบ่งปิ่น สินสมสร้างของผิวเมีย และคิดค่า

**เลี้ยงดูคน****โจรแห้วเหือน**

กล่าวอธิบาย โจรลักทรัพย์แล้วแวะเข้ามาในเรือนพักและการพิจารณาการ

**ลงโทษ****แจกโทษ**

กล่าวอธิบาย บทลงโทษแก่บุคคลสถานะต่างๆ

**อัตราโทษ**

กล่าวอธิบาย อัตราการลงโทษ และการปรับไหม ตามพฤติกรรมละเมิดหนัก

**และเบา****สักชี ๑๒ จำพวก**

กล่าวอธิบาย หลักการพิจารณาคดี ด้วยสักชีพยาน ๑๒ จำพวก

**คลองสินไหม**

กล่าวอธิบายหลักราชอาณาจักร การปรับไหมแก่บุคคลตามสถานะต่างๆ

**คลองปฏิบัติของเสนาอำมาตย์**

กล่าวอธิบายหลักคลองจารีตการปฏิบัติตนของชนชั้นปกครอง

**กบิลเมือง**

กล่าวอธิบายกบิลเมือง แนวทางการปฏิบัติตามหลักความเป็นจริง แห่งการ

**พิจารณาคดีต่างๆ**

**ชั้นโทษ**

กล่าวอธิบาย การลงโทษ ปรับใหม่ แก่บุคคลในสถานะต่างๆ และอธิบาย การลงโทษการลักสิ่งของหากได้คืนทรัพย์สินและมีได้ทรัพย์สินคืน

**โทษอคติ**

กล่าวอธิบาย การตัดสินคดีไม่ชอบธรรมเพราะมีอคติ ๔ ประการ จะได้รับ โทษกรรมและอธิบายวัตถุประสงค์นิทานปริศนาธรรมขุท

**ประณมบัญญัติ**

กล่าวอธิบายเหตุประณมบัญญัติ โทษทางวินัยสงฆ์

**ชั้นค่าคอบุณหมื่น**

กล่าวอธิบาย การลงโทษแก่บุคคลตามสถานะศักดิ์นิทานและระดับโทษหนัก

เบา

**ลักษณะคดีตัดฟ้อง**

กล่าวอธิบาย ลักษณะแห่งการพิจารณาคดีพร้อมอายุความการฟ้องร้องที่ควร ตัดไม่รับฟ้อง

**ลักษณะตัดสำนวน**

กล่าวอธิบายลักษณะการตัดสำนวนการพิจารณาคดี ๑๐ ประการ

**ลักษณะตัดพยาน**

กล่าวอธิบาย การตัดพยาน ๘ ประการ

**ลักษณะประวิง**

กล่าวอธิบาย ลักษณะการประวิง คดีในการพิจารณาคดี

**คดีว่าต่างกันได้**

กล่าวอธิบาย วิธีการพิจารณาคดีกระทำแทนกันได้

**ลักษณะมิให้รับฟ้อง**

กล่าวอธิบายวิธีการพิจารณาคดีมิให้รับฟ้อง ๕ ประการ

**ลักษณะ พยานฟังมิได้**

กล่าวอธิบาย ลักษณะพยานผู้ที่ไม่ควรเชื่อ

**ลักษณะพยานฟังได้**

กล่าวอธิบาย ลักษณะพยานแห่งมูลคดี ที่ควรรับฟังในการพิจารณาคดี

## โทษนะ ๑๐ ประการ

กล่าวอธิบายโทษนะ ๑๐ ประการ

## สงกา ๓ ประการ

กล่าวอธิบาย สงกาคือเหตุสงสัย ๓ ประการ

## ตั้งอยู่ในสุคติภพ

กล่าวอธิบาย วิธีการใคร่สวนพิจารณาวิญญัตติให้ตั้งอยู่ในสุคติ โดย

ปราศจากอคติ ๔ ประการ

## วิธีตัดคำ

กล่าวอธิบาย วิธีตัดคำในการพิจารณาอรรถคดี

## คะถา

กล่าวอธิบายสิ่งที่ไม่ควรหรือละเว้นการกระทำ

## ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกใบลานกลุ่มที่ 6

1. พระราชกำหนดพระอัยการ
2. กฎหมายจุลโพธิ์ วัคฆมหาผล
3. กฎหมายลักษณะโจร การให้และการยึด
4. คัมภีร์สังคหะปกรณ

1. พระราชกำหนดพระอัยการ เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 5 แถว จำนวน 60 ใบลาน คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จารแต่ง และวันเดือนปีผู้จารแต่ง

2. กฎหมายจุลโพธิ์ วัคฆมหาผล บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกใบลานจำนวน 1 ผูก 29 ลาน จารด้วยอักษรธรรมเป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว ลานละ 4 แถวอักษร ใบลานที่ 1 ชำรุดบ้างเล็กน้อย ไม่ปรากฏปีและนามผู้จาร ตอนท้ายระบุว่าเอกสารฉบับนี้ชื่อ หนังสือจุลโพธิ์ ดังข้อความว่า “หนังสือจุลโพธิ์แลเจ้าเฮย” (จุลโพธิ์ : ลาน 29 หน้า 2) การคัดลอกจากคัมภีร์มหาโพธิ์แต่ย่อลงจึงได้ชื่อว่าจุลโพธิ์เพื่อนำใช้ในอีสาน

เนื้อหา เป็นนิทานอุทานสำหรับการศึกษาคติ โดยในตอนต้นเอกสารกล่าวถึง ชื่อนิทานที่คล้องจองกันจำนวน 28 เรื่อง แต่ในส่วนที่เป็นรายละเอียดของนิทานนั้น มีแค่ 25 เรื่องเท่านั้น ชื่อของนิทานเรื่องต่าง ๆ มีดังนี้ ขอนคอกพาเฮือไหล ไฟลามไหม้หอปราสาท นักปราชญ์ตอเวจี คลองเมืองมีบ่ไต่ ตกท้องไข่ลูกเป็นแปว เทียวทางเคียวอนป่า

**ทาสบ่ควรให้บวช**

อันว่าภิกษุตนใดบวชให้ข้าทาสท่านเป็นอาบัติ

**ทาส ๔ จำพวก**

อันได้แก่ ข้าทาส กรรมกิจ ไม่ควรให้บวช

**โดยะสังวาส ๓ ประการ**

โดยะสังวาส ๓ ประการ ได้อธิบายถึงการสังวาสเมณฑ

**บ่ควรฟังคำข้างเดียว**

ได้อธิบายการพิจารณาคติหลักการวินิจฉัย ทางพระวินัยของสงฆ์

เปรียบเทียบวิธีพิจารณาคติทางบ้านเมืองให้ถ่วงคิมิให้ฟังคำแต่ฝ่ายเดียว

**พิจารณาคติหมากไม้**

หลักการและแนวทางพิจารณาคติผลหมากไม้ที่เกิดอยู่แควนมักกิ่งก้านสาขาขึ้น

ไปยังที่คนอื่น

**ผ่อนค่าหญิง**

หญิงที่เคยคบคู่ผู้ชายมาก่อน ให้ลดผ่อนค่าลง

**เนือบ่ควรน้น ๑๐ ประการ**

กล่าวถึง ทายกทายิกา จะนำเนือเป็นภัตตาหารถวายแก่พระภิกษุ

**ติเพื่อสั่งสอน**

การติเพื่อการสั่งสอนให้หลาบจำประพฤติกคืออย่าให้เป็นโทษ

**เที่ยวทางชนกันล้ม**

กล่าวอธิบาย ถึงเหตุที่คนเดินทางชนกันล้ม และหลักการวิธีพิจารณาวินิจฉัย

ผิด ถูกและการชดใช้ความเสียหาย

**ไล่ตีลูกเมีย**

โทษเคืองลูกเมียไล่ตี หากลูกเมียหนีไปพึ่งบ้านเรือนอื่นห้ามตามไป

**สัตว์ชนกันตาย**

การเลี้ยงสัตว์ ข้าง ม้า วัว ควาย ปล่อยละไว้เกิดชนกันตาย อธิบายหลักการ

พิจารณาวินิจฉัย ผิด และ ถูก และการชดใช้ความเสียหาย

**องค์ของปาณาติบาต**

อธิบายถึงองค์ประกอบ การกระทำผิดตามหลักของศีลห้า ข้อ ปาณาติบาต

### ประโยชน์แห่ง ๕ ประการ

กล่าวอธิบายถึงการกระทำและเจตนาการกระทำในการฆ่า ครอบงำประโยชน์  
การกระทำ เพื่อการลงโทษ

### เสทโฆวณะกาลา

กล่าวอธิบาย การเอาทรัพย์สินของผู้อื่น โดยชน ๔ จำพวกเป็นโทษและไม่  
เป็นโทษ

### อธิบายลิกแลบ

อธิบายถึงภัยอันร้ายจะพึงมีเกิดขึ้นจากน้ำท่วมไฟ

### ปัญหา มหาพราหมณ์

กล่าวอธิบาย ปัญหาภิกษุทิตาน มหาพราหมณ์ ขึ้นเป็นปรัชญาโวหาร ให้เกิด  
การตรึกตรอง รอบคอบ ในการพิจารณาคดี

### ปัญหาห้วงกะโหลก

กล่าวอธิบาย ปัญหาเรื่องห้วงกะโหลก ให้เกิดการตรึกตรอง เป็นปรัชญา  
โวหาร

### ธรรม ๓ ตัว

กล่าวอธิบาย ธรรม ๓ ตัว อันได้แก่ สติ สมาธิ และปัญญา การบำเพ็ญให้เกิด  
ในสันดานบุคคล

### ปัญหาเจ้ามหากัสสปะเถระ

กล่าวอธิบาย ธรรม รากะตัมหา และสิ่งที่ประเสริฐอันได้แก่ปัญญา

### ปัญหาหนอน

กล่าวอธิบาย หนอนตั้งปัญหากับอีกา แล้วอธิบายคิดในพระพุทธศาสนา

### ปาลีสนธิเกิด

กล่าวอธิบาย ธรรม โดยยกเอาคอกบัวเป็นอุทาหรณ์

### มหานคร ๑๖ แห่ง ในชมพูทวีป

กล่าวอธิบาย มหานคร ๑๖ แห่งในชมพูทวีป

### วินัยกิจต่างๆ

กล่าวอธิบาย การถวายของ การทอดผ้าบังสุกุล ตามพระธรรมวินัยของสงฆ์

3.กฎหมายโคसारาช วัดโพธาราม บ้านหัวดง ตำบลหัวดง อำเภอนาคนุ่น จังหวัด  
มหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกโบราณจำนวน 1 ผูก 22 ใบลาน ลานละ 4 แถวอักษร จารด้วยอักษร  
ธรรม เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปี และนามผู้จาร ใบลานที่ 22 ซึ่งเป็นลานสุดท้ายมี  
ข้อความที่แสดงว่ายังไม่สิ้นสุดเนื้อความ อาจเป็นเพราะยังจารไม่เสร็จหรือใบลานอันถัดต่อ ๆ  
จากลาน 22 ขาดหายไป

เนื้อหา ประกอบด้วยบทบัญญัติของกฎหมายทั้งสารบัญญัติ และวิธีสบัญญัติ ซึ่ง  
แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

- บทบัญญัติที่เป็นนิทานเทียบการพิจารณาคดี ได้แก่ เรื่องหมอยาหลาย  
(โกหก) คนรับอาสาพาข้ามน้ำ นักบวชขี้ขอนลอยน้ำ ขึ้นหมากม่วงแขวนกัน โจรลักงัว ฆ่ากิน  
เอาเนื้อไปซ่อนไว้ใกล้บ้าน โจรลักทองคำเอาถุงไปไว้ใต้บันไดบ้าน โพรสัตว์เจ้าเป็น  
เขียดตะปาด ภิกษุลักหมากพร้าว มหาอุปปลิติสสะแทนมุน (มรดก) ให้ลูกหลานเศรษฐี พร้าหมณ  
7 คน ทำนาแข่งข้าวกัน ชาย 3 คน ทำเรือทำนลุ่มเสียดของ ลูกกฤมณี 3 คน แข่งของกัน พ่อค้า 4  
คนรักชาติินแฉว ง่าว 4 คน ขาด (แย่ง) เมียกัน ภิกษุ 2 คนเป็นสหายกันลักจันข้าว

- บทบัญญัติที่มีเฉพาะเรื่องทางกฎหมาย ได้แก่ ตัดความแล้วควรม้างเสียมมี 8  
ประการ คนควรถาเป็นสักขีมี 12 คน บทลงโทษตามชั้นต่าง ๆ ลักษณะข้อย (ทาส) เช่น ข้อย 5  
จำพวก ไพร่แดงงานกับข้อย ข้อยลักหนีและลักพาข้อยท่านหนี ฯลฯ ท้าวพระยาใช้อำนาจข่ม  
เหงพลเมือง คลองท้าวพระยาที่พึงปฏิบัติต่อสถาบันพุทธศาสนา เช่น คอยระวังอย่าให้ผู้ใดเอา  
ช้าง ม้า วัว ควาย ลงไปที่ทำนน้ำของวัด อย่าให้ผู้ใดไปทอดแหในเขตทำนน้ำของวัด ฯลฯ การ  
ปฏิบัติเมื่อพบผู้สูงศักดิ์กว่า คำสอนผู้พิจารณาคดี ขอบเขตอำนาจการตัดสินคดีของผู้ปกครอง  
ระดับต่าง ๆ

4. คัมภีร์โพธิสารราช เดิมเป็นคัมภีร์กฎหมายจารีต โบราณหนังสือผูกโบราณที่จาร  
เป็นอักษรไทน้อย เพียงคัมภีร์เดียว ลักษณะเป็นกฎหมายจารีต (Customary Law) ได้ปริวรรต  
เป็นอักษรลาวตามโครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว (The transliteration of Lao  
Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย (Sponsored by :  
The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกปักรักษาหนังสือโบราณลาว หนังสือขนาด 16  
หน้า ก จำนวน 170 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรีสวัสดิ์

เมื่อมีการจารถ่ายใบลานมานำไปใช้ในอีสาน มีชื่อเรียกเป็นโพธาราช หรือ โคसारาช  
ตามแต่ท้องถิ่น ใดๆ ได้จารถ่ายทอดไปมาใช้ บัญญัติหลักวิธีพิจารณาวิญญ์ยอรรถคดีที่ควรรับ

**โจร ๘ จำพวก**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา สภาพการณ์เป็นโจร ๘ จำพวก

**โทษทัณฑ์โจร**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การลงโทษพวกโจร

**โทษหญิงเล่นชู้**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา พฤติกรรมการเล่นชู้ ชาย หญิง

**ลักษณะตัดฟอง ๒๐ ประการ**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา หลักการตัดฟองและวิธีการพิจารณา

**ลักษณะตัดสำนวน ๑๐ ประการ**

กล่าวอธิบาย วิธีพิจารณาอรรถคดี การตัดสำนวน ๑๐ ประการ

**ลักษณะตัดพยาน ๘ ประการ**

กล่าวอธิบาย วิธีพิจารณาอรรถคดีการตัดพยาน ๘ ประการ

**ลักษณะประวิง ๕ ประการ**

กล่าวอธิบาย วิธีพิจารณาคดี ลักษณะการประวิงในการไต่สวน

**ลักษณะต่างกันไม่ได้ ๑๔ ประการ**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะทำแทนกันไม่ได้ ๑๔ ประการ

**กระบิลเมือง**

กล่าวอธิบาย กระบิลเมือง อันเป็นจารีต ธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติ

**คลอง ๑๒**

กล่าวอธิบาย คลอง ๑๒ อันเป็นประเพณีปฏิบัติของประชาชน

**เมีย ๑๒ จำพวก**

กล่าวอธิบาย ลักษณะเมีย ๑๒ จำพวก และสถานะของเมีย ๑๒

จำพวกนั้น

**โทษมิถนาจาร**

กล่าวอธิบาย โทษและวิธีการพิจารณา ความผิดทางเพศ

**ปาราชิก ๔**

กล่าวอธิบาย ปาราชิก ๔ ของพระภิกษุ แล้วอธิบายโทษคดีทางบ้านเมือง

เปรียบเทียบ

### คำห้วนคำเมีย ขาดและบ่ขาด

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา สถานะและสภาพการณ์ การขาดจากความเป็นผู้  
เมีย และการแบ่งปันลูก

### การตัดสินคดีความ 13 ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ตัดสินคดีความ ๑๓ ประการ

### การเข้าสู่สำนักหลักคำ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา บุคคลที่มีจริยธรรมและสัมมาปฏิบัติควรเข้าสู่หลัก  
คำ

### อันหนักในโลก 4 ประการ

โอวาทและคำสั่งสอนของพ่อแม่เฒ่าแก่เป็นของหนัก

### อันลึกในโลก 4 ประการ

ธรรมเทศนาแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอันลึก

### อันยากในโลก 4 ประการ

การอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายยากนั้นแล

### โลกาภิธรรมทั้ง 8

กล่าวถึงธรรมอันพึงปฏิบัติในวิถีชีวิต 8 ประการ

### คลองพระมหากษัตริย์

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา คลองอันพึงปฏิบัติของพระมหากษัตริย์

### ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 8

1. กฎหมายอาณาจักรหลักชัย บ้านท่าแห่ อำเภอโกสุมพิสัย
2. กฎหมายอาณาจักรหลักชัย วัดศรีแก้ว
3. กฎหมายอาณาจักรหลักชัย วัดศรีบุญเรือง
4. คัมภีร์อาณาจักรและธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์ (คติโลกคดีธรรม)

1. กฎหมายอาณาจักรหลักชัย บ้านท่าแห่ อำเภอโกสุมพิสัย เป็นหนังสือผูกโบราณ จาร  
ด้วยอักษรไทน้อย จำนวน 43 ใบลาน ลานละ 5 แถวอักษร คำประพันธ์ร้อยแก้ว

2. กฎหมายอาณาจักรหลักชัย วัดศรีแก้ว เป็นหนังสือผูกโบราณ จารด้วยอักษรไทน้อย  
จำนวน 67 ใบลาน ลานละ 5 แถวอักษร คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามและปีผู้จารแต่ง

3. กฎหมายอาณาจักรหลัก ไชยฉบับวัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม ตำบลคอนหวาน  
อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม



**เม็ย ๑๒ จำพวก**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา สถานะและสภาพความเป็นเม็ย ๑๒ ประเภท

**ลักษณะพัวเม็ย**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การประพุดมิชอบต่อภรรยาหรือหญิงที่หวงแหนตามจารีตศีตคลอง

**การป่าวสาว**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การคู่ขอและการหมั้นหมายสาวและการปฏิญาณต่อกันระหว่างป่าวสาวตลอดจนการปรับไหมใส่โทษผู้ละเมิดสัญญา

**ลักษณะโจร**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะการลักขโมยการฉ้อฉนและการข่มเหงบังคับเอาของทรัพย์สินผู้อื่นและการปรับไหมใส่โทษ

**มาตรา อุบจาร ค้อน หลี่**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา อุบจาร ลวงพื้นที่หน้าค้อน หน้าหลี่ และค้ำนใต้ของค้อน หลี่ ที่บุคคลอื่นต้องละเว้น

**ลักษณะ พี่ชอากร**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การลักขโมยพืชผลหมากไม้ และเครื่องมือทำมาหากิน พร้อมบทกำหนดการลงโทษปรับไหม

**ลักษณะ พี่นมา่ากิน**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การลักสัตว์เลี้ยง สัตว์พาหนะของคนอื่นมา่ากินพร้อมบทลงโทษ

**ข้าทาสาในโรงศาล**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ข้อข้าทาสา ลักหนี ตลอดจนการลงโทษ

**สัตว์เลี้ยงกินข้าว**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ช้าง ม้า วัว ควาย กินข้าวในลาน และการชดใช้ปรับไหม

**สัตว์กินข้าวไร่ข้าวนา**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ระยะเวลาการทำไร่ การทำนา และการปล่อยละเลยสัตว์เลี้ยง ช้าง ม้า วัว ควาย กินข้าวไร่ ข้าวนา พร้อมการชดใช้ค่าเสียหาย รวมทั้งการลักและการทำความเสียหายแก่ข้าวกล้า พร้อมการชดใช้ค่าเสียหาย

### ว่าต่างกันได้ ๑๔ ประการ

กล่าวอธิบาย วิธีพิจารณาวินิจฉัยคดีความที่มีบุคคลยื่นฟ้องแทนกันได้ ๑๔ ประการ พร้อมการลงโทษผู้ละเมิด

### หมวดห้องอาณัติกรรมจักรเทียมกัน

#### ตัดสินคนเมา

กล่าวอธิบาย หลักการและวิธีพิจารณาวินิจฉัยคดีเกี่ยวกับคนเมาเหล้า และสิ่งเสพติดเกินประมาณ มีสติหรือขาดสติ ใ้โทษหรือไม่ใ้โทษ

#### เมีย ๑๒ จำพวกอีก

กล่าวอธิบาย เมีย ๑๒ ประเภท

#### ข้อสี่จำพวก

กล่าวอธิบาย สถานะและประเภทของข้อหาทาส และอธิบายวิธีพิจารณาวินิจฉัยคดีเกี่ยวกับการทำร้ายร่างกายและการกระทำผิดทางเพศ

#### ลักษณะรับฟ้องได้และไม่รับฟ้อง

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณาวินิจฉัยคดีเกี่ยวกับสถานะบุคคลและลักษณะคดีที่รับฟ้องได้และไม่รับฟ้องไม่ได้

#### ลักษณะโจทก์จำเลย

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะผู้ฟ้องและผู้ถูกฟ้อง

#### ค้ำทียาน ๓๓ ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะสถานะและเพศของบุคคลที่ควรเชื่อและไม่ควรเชื่อในการเป็นพยานในคดีความ

#### สาขาคดี

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา มูลคดีต่างๆ ที่ยกขึ้นกล่าวฟ้องคดีความ

#### ลักษณะตัดจำนวน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณาดำเนินการฟ้องร้อง

#### ลักษณะคดีประวิงความ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะการประวิงคดีความ รวมทั้งบุคคลและสิ่งต่างๆ เป็นสักขีพยาน และลักษณะตัดพยาน มูลคดี ๘ ประการ รวมทั้งระยะเวลาในการพิจารณาคัดสินคดี

### บทที่ 3

#### ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยกฎหมายและจารีตการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา จังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) และมีลักษณะพิเศษเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participant Action Research) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์กฎหมาย (History of Law) การศึกษาค้นคว้าเป็นข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองร่วมกับการปฏิบัติการภาคสนาม (Field Research) โดยวิธีการประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming)

ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับขั้นตอนในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ขั้นตอนที่สองของการวิจัยตามความมุ่งหมายการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างของกฎหมายโบราณอีสาน
2. เพื่อศึกษาคติความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม และฮีดคลองประเพณีโบราณ ใน

การควบคุมพฤติกรรมทางสังคม

3. เพื่อศึกษากฎหมายโบราณโบราณในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม ทั้งในสารบัญญัติ วิธีสบัญญัติ และปรัชญาธรรมยุคทศ ประยุคต์แก้ปัญหาข้อพิพาท ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม ของประชาชนในจังหวัดมหาสารคาม และสังคมอื่นๆ ที่มีบริบทเดียวกัน

แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเฟสที่สาม เฟสที่สี่ เฟสที่ห้า ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากหัวข้อการวิเคราะห์เบื้องต้น โดยหัวข้ออรรถสาระใดๆที่ซ้ำกัน ผู้วิจัยได้ตัดออก มีการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด ข้อใดๆ ข้อความใดๆ ที่เหมือนกันหรือซ้ำกัน ผู้วิจัยได้ตัดออก และผู้วิจัยได้จัดข้อความมาตรา นัยยะ ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าเรียงข้อ ในห้องลักษณะเดียวกันตามขั้นตอนที่สอง ตามกรอบแนวทางกระบวนการศึกษา ดังนี้

เฟสที่หนึ่ง การศึกษาประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างกฎหมายและจารีต

โบราณ

เฟสที่สอง การศึกษาคติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีดสิบสอง คลองสิบสี่

ในการควบคุมทางสังคม

เฟสที่สาม การศึกษาสารบัญญัติ

ศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา ภายในราชสำนักเวียงจันทน์เกิดจลาจลแย่งชิงอำนาจทางการเมืองหลายครั้ง ประชาชนจึงอพยพข้ามมายังดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และแยกย้ายกันตั้งหมู่บ้านกระจายอยู่ตามพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ของภาคอีสานลุ่มที่ราบแม่น้ำสงคราม แม่น้ำชี บริเวณที่เรียกว่า แอ่งสกลนคร พื้นที่ราบเหนือเทือกเขาภูพาน ลุ่มที่ราบแม่น้ำมูล ที่เรียกว่า แอ่งโคราช พื้นที่ราบใต้เทือกเขาภูพาน

การควบคุมสังคมอีสานสมัยที่ยังไม่ปรากฏลายลักษณ์อักษร ชาวอีสานยึดถือฮิดลีสองคลองสิบสี่เป็นหลักประเพณีปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม

ฮิดลีสองคลองสิบสี่เป็นสิ่งที่มืบทอดต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน และได้รับการยึดถือปฏิบัติมาโดยตลอด แม้ว่าสมัยหลังจะมีกฎหมายลายลักษณ์อักษรใช้ในสังคมอีสานแล้วก็ตาม

กฎหมายลายลักษณ์อักษรที่นำมาใช้ในสังคมอีสานฉบับแรกๆมีอายุการบัญญัติราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 กฎหมายดังกล่าวได้แก่ กฎหมายโคสาราชฎี และพระธรรมศาสตร์ว่าด้วย ลักษณะพิจารณาความเทียบพุทธจักร - อาณาจักร การบัญญัติกฎหมายในยุคนี้ นิยมนำพระธรรมวินัยมาเทียบกับกฎหมาย

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สังคมอีสานสมัยนั้นยังไม่ซับซ้อนมากนัก ฝ่ายพุทธจักรจึงมีบทบาทมากในชุมชน ต่อมาระยะหลังฝ่ายอาณาจักรมีบทบาทในชุมชนมากขึ้น กฎหมายอีสานยุคหลังจึงมีลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิม

กฎหมายอีสานยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่มีการนำเรื่องราวของพุทธศาสนามาเทียบกับกฎหมาย บทบัญญัติแต่ละบทมีเฉพาะเรื่องราวทางกฎหมายและมีการจับบทบัญญัติเอาไว้อย่างมีระเบียบ ตัวอย่างของกฎหมายที่มีลักษณะดังกล่าวได้แก่ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์บูรณของลาว ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช

กฎหมายอีสานยุคหลังบางฉบับมีเนื้อหาคล้ายกับกฎหมายตราสามดวงของสยาม ลักษณะดังกล่าวอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรืออาจคัดแปลงมาจากกฎหมายตราสามดวงโดยตรง หลังจากสยามเข้ามาปกครองแล้ว

ต่อมาในรัชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏว่าทรงโปรดให้ประกาศใช้กฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮิดลีสองคลองสิบสี่ ในหัวเมืองลาวทั้งหมด กฎหมายอีสานจึงเปลี่ยนศูนย์อำนาจจากล้านช้างมาขึ้นกับราชสำนักสยาม แต่กฎหมายดังกล่าวยังรักษาหลักการเกี่ยวกับฮิดลีสองคลองสิบสี่และจารีต ฮิดลีสองคลองสิบสี่ที่กตตามแบบเดิมของท้องถิ่นอีสานเอาไว้

สังคมอีสานมีความผูกพันกับศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ตลอดปีจะมีประเพณีทางศาสนา อยู่ตลอดอย่างสม่ำเสมอ เช่น ประเพณีที่ปรากฏในอีด 12 ในปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปแล้ว ประเพณีซึ่งเหลืออยู่เป็นส่วนมาก ดังนั้น จึงไม่แปลกเลยอิทธิพลทางคำสอนในศาสนาพุทธ ยังคงแทรกซึมอยู่ทั่วไปในสังคมอีสาน อีสานจึงเป็นสังคมที่ปกครองด้วยจารีตตามหลักศาสนา มากกว่าการปกครองด้วยกฎหมายจากศูนย์อำนาจของรัฐ เราจะพบกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรในอีสานโบราณน้อยมาก แต่จะพบวรรณกรรมคำสอนมาก นอกจากนั้น บรรดาคำสอนต่าง ๆ ยังแทรกอยู่ตามวรรณคดีเรื่อง อื่น ๆ อีกด้วย จึงอาจแบ่งได้ว่า กฎหมายของอีสานนั้นมี 2 รูปแบบ คือ กฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ที่เป็นตัวบทมาตราความผิดและกฎหมายจารีต ที่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรง แต่เป็นคำสอนเป็นจารีตที่ยังมีบทบาทในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมอยู่ เมื่อพิจารณาดูในแง่แล้วอีสาน โบราณมีจึงมีกฎหมายสมบูรณ์ทีเดียว

### 1.1 โครงสร้างการบันทึกกฎหมายโบราณ

ปราชญ์ชาวอีสานนิยมบันทึกเรื่องราวต่างๆ ลงในใบลานมากกว่าวัสดุชนิดอื่นๆ สาเหตุสำคัญเพราะคัมภีร์โบราณทางพุทธศาสนานิยมจารเป็นหนังสือใบลานและใบลานเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายภายในท้องถิ่น และมีกรรมวิธีในการจัดเตรียมที่ไม่ยุ่งยากนัก หนังสือใบลานของภาคอีสานมี 2 แบบคือ หนังสือผูกเป็นใบลานขนาดยาว มีความกว้างประมาณ 2 นิ้ว และความยาวประมาณ 23 นิ้ว และหนังสือก้อมเป็นใบลานขนาดสั้นมีความกว้างประมาณ 2 นิ้ว และมีความยาวประมาณ 11 นิ้ว (สุภณ สมจิตรศรีปัญญา. 2530 : 2)

กฎหมายโบราณที่นำมาศึกษาครั้งนี้มีทั้งที่บันทึกไว้ในหนังสือผูกและหนังสือก้อม กฎหมายใบลานบางฉบับมีข้อความเหมือนกันทุกประการ แต่บันทึกไว้ในใบลานต่างขนาดกัน เช่น กฎหมายฉบับวัดเกษรเจริญผลมีทั้งฉบับที่เป็นหนังสือผูก และฉบับที่เป็นหนังสือก้อม อาจสันนิษฐานได้ว่า ชาวอีสานคงจารกฎหมายไว้บนใบลานทั้งสองประเภท โดยมีจุดมุ่งหมายต่างกัน กฎหมายในหนังสือผูกอาจจารขึ้นเพื่อเก็บรักษาและใช้ศึกษาภายในวัด เพราะในสมัยอดีตวัดเป็นสถาบันกลางและเป็นสถานศึกษาชุมชน กฎหมายในหนังสือก้อมอาจเป็นเอกสารที่ผู้ปกครองชุมชนจารไว้ใช้ประจำตัว

ลักษณะคัมภีร์กฎหมายโบราณ มักเป็นแบบเดียวกับหนังสือใบลานประเภทอื่นๆ กล่าวคือ ใบลานแต่ละแผ่นจะจารอักษรไว้ทั้งสองหน้าๆ ละประมาณ 4-5 บรรทัด หน้าหลังของใบลานทุกแผ่นมีตัวเลขหรือพยัญชนะผสมสระ เช่น กะ กา กิ กิ ๑๗๑ จารกำกับไว้ เพื่อบอกลำดับของแผ่นลาน วิธีการเขียนข้อความมีจารติดต่อกันโดยไม่เว้นวรรคและไม่ย่อ

ปัจจุบันเราก็ยังใช้ตัวหนังสือ “ขอม” อยู่ตามวัดวาอารามทั่วราชอาณาจักร ถ้าเราจะพิจารณา ลักษณะรูปร่างของตัวอักษรธรรมที่ใช้ อยู่ในล้านนา-ล้านช้างจนปัจจุบันนี้ ถ้าท่านเข้าใจว่าเป็น การเอาอย่างตัวหนังสือของพม่าผู้รู้เรื่องราวประเทศพม่าเอง (คือ ศาตราจารย์ ลูต) ก็ยังยอมรับ ว่า ตัวหนังสือพม่านั้น เอาแบบอย่างตัวหนังสือมอญ ดังปรากฏเป็นพยานหลักฐานสำคัญซึ่ง จารึกไว้ที่เสาแปลเหลี่ยม ชุกได้ที่เมืองลพบุรี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ” (ขจร สุขพานิช. 2505 : 83)

กฎหมายจารีตโบราณโบราณที่พบในจังหวัดมหาสารคามและล้านช้างมีจำนวน หลายฉบับที่จารบันทึกด้วยอักษรธรรม โดยมีข้อความตามรูปศัพท์ภาษาบาลีแทรกอยู่ใน เนื้อความบางตอน ลักษณะเช่นนี้จะไม่ปรากฏในกฎหมายจารีตโบราณโบราณที่จารบันทึกด้วย อักษรไทยน้อย สันนิษฐานได้ 3 ประการคือ

ประการแรกอาจเป็นเพราะอักษรธรรมมีความเหมาะสมกับการเขียนรูปคำใน ภาษาบาลีมากกว่าอักษรไทยน้อย เนื่องจากอักษรธรรมมีระบบการเขียนแบบพยัญชนะสังโยค คือ วางพยัญชนะต้นไว้บนบรรทัด โดยใช้อักษรตัวเต็ม และวางตัวสะกดไว้ใต้บรรทัด โดยใช้อักษรตัวเพื่องจึงเหมาะกับการเขียนคำที่มีตัวสะกดและตัวตามในภาษาบาลี

ประการที่สอง อาจเป็นเพราะการศึกษาในสังคมอีสานและล้านช้างในสมัยอดีต มีวัดเป็นสำนักเรียน โดยใช้อักษรธรรมเป็นหลัก วิชาที่เรียนนั้นมีทั้งศีลธรรมและคคิโลก

ประการที่สาม เป็นคติการเคารพต่อหลักธรรมโดยเนื้อความ อรรถสาระใดๆ ที่เป็น หลักธรรมคำศัพท์บาลี จะจารด้วยอักษรธรรมและเนื้อความอรรถสาระใดๆ ที่เป็นเรื่อง โดยทั่วไปจะจารด้วยอักษรไทยน้อย โดยโบราณถือคติว่า คำธรรม จารด้วยอักษรธรรม คำบ้าน จารด้วยอักษรไทยน้อย (ประสาร กมลพุท. 2535 : 11)

อักษรไทยน้อย เป็นอักษรมีลักษณะและอักษรวิธคล้ายอักษรไทยสมัยปัจจุบัน นัก อักษรศาสตร์สันนิษฐานว่า อักษรไทยน้อยได้แบบอย่างจากอักษรไทยสมัยพระยาสิทธิของ อาณาจักรสุโขทัย โดยผ่านทางอาณาจักรล้านช้าง และมีการนำมาดัดแปลงจนกลายเป็น อักษรไทยน้อย ภายหลังจึงได้แพร่ขยายเข้ามายังภาคอีสานของไทย (ชวีช ปุณโณทก. 2522 : 29)

2) การบันทึกเวลาในโบราณ กฎหมายบางฉบับมีการระบุวันเดือนปีที่บันทึก เอาไว้ในตอนต้น ตอนกลาง หรือตอนท้ายของเอกสาร เราสามารถจำแนกเอกสารออกตาม จุดมุ่งหมายในการระบุเวลาได้เป็น 3 ประเภท คือ ประเภทแรก เอกสารที่ระบุเวลาที่บัญญัติ หรือประกาศใช้กฎหมาย ได้แก่ กฎหมายวัดกลาง และกฎหมายฉบับประกาศคำเมือง

บัดนี้จักจ่ายด้วยเงินให้แจ่มก่อน 10 เฟื้องจึงเป็นบาทหนึ่งคาย 10 บาท จึงเป็นร้อยหนึ่งแล”  
(คัมภีร์พระธรรมศาสตร์บูรณ. หน้า 114)

## 2. คติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม อีตลิบสอง คลองลิบสี่

### 2.1 ด้านคติความเชื่อ

ความเชื่อเป็นสิ่งที่มืออยู่ภายในจิตของมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา อาจแตกต่างกันบ้างในเรื่องประเภทและปริมาณของความเชื่อ มนุษย์ในสมัยโบราณมักเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตน โดยเข้าใจว่ามีอำนาจและอิทธิพลเหนือชีวิตของบุคคล คติความเชื่อดั้งเดิมของชาวอิสลามมีลักษณะของการนับถือและบูชาผี ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาเข้าผสมผสาน จนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

ประชาชนในพื้นที่ถิ่นอิสลามจะมีความเชื่อที่ยึดมั่น ในคตินิยมคำสอน ทั้งมีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มชน ชาติพันธุ์วรรณาที่แตกต่างกันไปบ้าง ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน แต่โดยรวมแล้วจะมีบริบทอย่างเดียวกัน ด้านคตินิยมคำสอน เป็นคตินิยมที่มีมาแต่ยุคโบราณ มักปรากฏในนิทานพื้นบ้านพิธีกรรม วรรณกรรม ซึ่งปรากฏเป็นคตินิยมทั้งในเชิงศาสนา ปรัชญา และจริยธรรม คตินิยมเหล่านี้มักจะเน้นหนักด้านจริยธรรมสำหรับผู้ปกครอง และบุคคลทั่วไปทั้งชายและหญิง ประเด็นที่ให้ความสำคัญมากนั้นจะเป็น ลักษณะปฏิบัติตามฮีตคอง อันเป็นบรรทัดฐานทางสังคมของเผ่าชนที่สืบทอดมาช้านาน นอกจากนี้ยังมีเรื่องความสามัคคี กิริยาอาการ การพูดจา การเดิน การเป็นคนใจกว้าง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ยึดมั่นในพระพุทธรูป มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ การขยันขันแข็งในการสร้างบารมีให้แก่ครอบครัว เป็นต้น

### 2.2 ด้านสังคม ค่านิยม และจริยธรรม

ค่านิยม และจริยธรรม หมายถึง แนวคิดแนวทางปฏิบัติต่างๆ แบบอย่างความประพฤติที่พึงงามของบุคคลในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ที่คนในแต่ละวัฒนธรรมมีความนิยมชมชอบ เลือกลง หรือยึดถือเอามาเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมต่างๆ ของตน ประวัติศาสตร์และวรรณกรรมไม่ได้กำเนิดขึ้นในความว่างเปล่าแต่เป็นสิ่งที่ผู้แต่ง ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาในช่วงหนึ่ง ของความเป็นไปในสังคม เพื่อถ่ายทอดสภาพความเป็นอยู่คติความเชื่อ ปัญหาสังคม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้แต่งที่มีต่อโลกภายนอก จึงอาจนับ ได้ว่าเป็นคลังข้อมูลทางวัฒนธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อมให้ผ่านแก่นเรื่อง ผ่านเหตุการณ์ที่ผูกเป็น โครงเรื่องและวิถีชีวิตของตัว

เกิด การบวช การแต่งงาน การตาย การผูกเสี่ยว การตรวจดวงชะตา การทำขวัญและการทำ  
เสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น จะยังพบเห็นประเพณีเหล่านี้ได้ในวิถีชีวิตของชาวอีสานโดยทั่วไป

### 2.3 ฮีตสิบสอง

ฮีตสิบสองเป็นกิจกรรมการปฏิบัติตามประเพณีต่างๆ กำหนดไว้ครบทั้ง 12  
เดือน ประเพณีที่อยู่ในฮีตสิบสองส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการทำบุญตามคตินิยมทาง  
พระพุทธศาสนา และบางส่วนเป็นกิจกรรมทางศาสนาพราหมณ์ตลอดจนลัทธิการนับถือผีเป็น  
ความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพุทธ พราหมณ์ และลัทธิการนับถือผี เป็นคติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อ  
พฤติกรรมของบุคคลในสังคมอีสานมาก เป็นกุศโลบายช่วยควบคุมความประพฤติของบุคคล  
และรักษาสภาพสังคมให้มีความสงบสุข ชาวอีสาน เป็นชนบทรรมนิยมประเพณีที่เป็นมรดก  
สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และได้นิยมเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตมาโดยตลอด เรื่อง  
ฮีตสิบสองกลองสิบสี่ ดังนี้

ฮีตหนึ่ง เดือนอ้าย นิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม และเลี้ยงฝัมค ผีมอ ผีฟ้า  
ผีแกน

ฮีตสอง เดือนยี่ ประเพณีบุญคูณลานทำพิธีสู่ขวัญข้าว

ฮีตสาม เดือนสาม ประเพณีบุญข้าวจี่

ฮีตสี่ เดือนสี่ ทำบุญมหาชาติหรือบุญพระเวส เพื่อฟังเทศน์เรื่องพระ

เวสสันดรชาดก

ฮีตห้า เดือนห้า ประเพณีบุญสงกรานต์โดยถือว่ เป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการรดน้ำ  
ขอพรจากคนเฒ่าคนแก่ สรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ขนทรายเข้าวัด

ฮีตหก เดือนหก บุญบวงษาค ประเพณีบุญบั้งไฟ เพื่อบูชาแดนผู้มีอำนาจ  
บันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ฮีตเจ็ด เดือนเจ็ด ประเพณีบุญเบิกบ้าน ทำพิธีเลี้ยงมเหศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง  
และเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อแสดงความขอบคุณต่อผีที่ให้ความคุ้มครองและปกป้องบ้านเมืองให้มีความ  
ร่มเย็นเป็นสุขตลอดปี

ฮีตแปด เดือนแปด ประเพณีบุญเข้าพรรษา ถวายเทียนจำนำพรรษาผ้าอาบน้ำฝน  
และอัฐฐบริวารแก่พระสงฆ์

ฮีตเก้า เดือนเก้า ประเพณีบุญข้าวประดับดิน โดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดไชย  
มงคลรุ่งเช้าจึงนำข้าวปลาอาหารใส่กระทงอุทิศผลบุญไปหาญาติพี่น้องตลอดจนผีเปรตทั้งหลาย  
และถวายทานแก่พระสงฆ์



คลองเจ็ด ให้สูตรมนต์ ภาวนาเจริญสมาธิทุกคืนทุกวัน อย่าขาด

คลองแปด ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็ญ ให้ประชุมกันลงอุโบสถ ทำสังฆกรรม อย่าขาด

คลองเก้า ถึงวันสงกรานต์ เทศกาลปีใหม่ ทายกไหว้ข้าว แทนน้ำไปสงรงน้ำ

พระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์

คลองสิบ สักราช ปีใหม่ ไหว้พระ ให้สงรงน้ำเถราภิเษก และบายศรี พระสังฆะเจ้า

คลองสิบเอ็ด ศรีทธาชาวมานิมนต์สิ่งใด อันบผิดต่อคลองวินัย ก็ให้ปฏิบัติตาม

คลองสิบสอง เป็นสมณะให้พร้อมกันสร้างวัดวาอาราม พระธาตุเจดีย์

คลองสิบสาม ให้รับทานของทายก คือ สังฆะภัตร และสลาภภัตร เป็นต้น

คลองสิบสี่ เสนาอาตมย์ ข้าราชการ มีศรีทธาามินต์ ประชุมกันในสี่มาแห่งใด แห่งหนึ่งในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด เป็นกาลอันใหญ่อย่าได้ขัดขืน

#### 2.4.2 คลองสิบสี่ผู้ปกครอง

เป็นฮีตคลองที่ชนชั้นผู้ปกครองจะต้องยึดถือปฏิบัติอย่างครบถ้วน โดยเคร่งครัด

คลองหนึ่ง เป็นเจ้าพระยาหรือผู้ปกครองจะแต่งตั้ง เสนาอาตมย์ ราชมนตรี

ข้าราชการ ให้พิจารณา ผู้ชื้อผู้คัด ผู้ร้ายผู้ดี ผู้ช่างแกล้งแบ่งกัน มักสับส่อถ้อยคำอันหนักอันเบา สมที่จะฟัง จึงฟัง อันไม่ควรฟังก็อย่าฟัง ให้แต่งตั้งผู้ชื้อสัตย์สุจริตเที่ยงตรง ผู้รู้จักกิจจะ ราชการ บ้านเมือง ผู้ไม่ข่มเหงกดขี่รังแก โพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ

คลองสอง เป็นเจ้าพระยาผู้ปกครอง ให้เสนามนตรี ข้าราชการ เป็นสมัครสมาน สามัคคีพร้อมเพียงกัน ให้หมั่นประชุมกัน อย่าได้ขาด

คลองสาม เป็นเจ้าพระยาผู้ปกครอง ถึงวันสงกรานต์ปีใหม่ ถ้ายสังกาสมาศ เกณฑ์ ให้อันเชิญพระพุทธรูป ลงสงรงน้ำอบ น้ำหอม สักการะบูชา ด้วยดอกไม้ รูป เทียน ฟัง ธรรมจำศีล ทบพระเจดีย์ทราย บ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ ข้าวนาบริบูรณ์

คลองสี่ เป็นเจ้าพระยาผู้ปกครอง วันสงกรานต์สังฆารจีน ให้หมั่นพระภิกษุ แทนน้ำจากวัดฝ่ายได้ไปวัดฝ่ายเหนือ วันสังฆารพระให้น้ำวัดฝ่ายเหนือมาวัดฝ่ายได้ สงรงน้ำอบ น้ำหอม พระภิกษุสงฆ์บ้านเมือง จึงวุฒิจำเริญ

คลองห้า เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมย์ ข้าราชการ วันสังฆารปีใหม่ ให้มีเทียน ถูขึ้นทูลเกล้า ทูลกระหม่อมถวายราชบายศรี แก่องค์พระเจ้านมหาราช

คลองหก เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมย์ ข้าราชการ วันสังฆารล่วง เป็นวันสิ้นฤดูเก่า ปีใหม่จักมาถึง ให้เข้ามาถือน้ำพิพัฒน์ สัตยานุสตัต์ต่อพระพักตร์ พระพุทธเจ้า ธรรมะเจ้า พระสังฆเจ้า ให้เป็นการชื้อสัตย์ ต่อแผ่นดิน ป้องกันการก่อกบฏคิดร้ายต่อแผ่นดิน

พราหมณ์ ผู้คัมภีลปริสุทฺธิ์และความรู้ สั่งสอนทายกทายิกา อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย และให้ประกอบด้วย ทศพิพิธราชธรรมสิบประการ บ้านเมืองจึงจะวุฒิจำริญ แล

คลองสิบสี่ เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ให้มีสมบัติ อันประเสริฐ สิบสี่ ประการ คือ ภูเขาเมือง ตาเมือง แก่น เมือง ประตุมือง ฮากเมือง เหง้าเมือง ซ้อเมือง ผ่าเมือง แเปเมือง เขตเมือง สติเมือง ใจเมือง คำเมือง และเมฆเมือง กำหนดให้รักษาสมบัติคุณเมืองหรือสิ่งที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง 14 ประการดังนี้

1. ภูเขาเมือง ได้แก่ ราชทูตคนดี ผู้มีความรู้ สามารถฉลาดในด้านการติดต่อกับต่างประเทศ
2. ตาเมือง ได้แก่ ปราชญ์ผู้มีความรู้ในด้านวิชาการต่างๆ สามารถเข้าใจและสอนหลักภาษาบาลีได้
3. แก่นเมือง ได้แก่ เถรอาจารย์พระภิกษุสงฆ์ผู้มีความรู้และประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย
4. ประตุมือง ได้แก่ เครื่องศาสตราวุธต่างๆ ที่สะสมไว้เพื่อใช้ป้องกันบ้านเมืองได้
5. ฮากเมือง ได้แก่ โหราจารย์ผู้มีความรู้ในด้านโหราศาสตร์สามารถทำนายชะตาชีวิตของบ้านเมืองได้
6. เหง้าเมือง ได้แก่ เสนาผู้ใหญ่ที่มีความกล้าหาญและมั่นคง
7. ซ้อเมือง ได้แก่ ผู้นำในชุมชนในที่นี้หมายถึงผู้ใหญ่บ้าน กำนันที่มีความซื่อสัตย์
8. ผ่าเมือง ได้แก่ ทหารที่มีความสามารถทั้งทางด้านการรบและการป้องกันประเทศ
9. ขางเมือง (แปเมือง) ได้แก่ ผู้ปกครองเมืองที่มีความสำนึกในครุธรรมและศีลธรรมอันดี
10. เขตเมือง ได้แก่ เสนาอำมาตย์ผู้มีความรู้ความสามารถ
11. สติเมือง ได้แก่ เศรษฐี พ่อค้า กหบดีที่มั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ
12. ใจเมือง ได้แก่ เวชกรรมผู้มีความรู้เกี่ยวกับการใช้ยารักษาคนป่วย
13. คำเมือง ได้แก่ ผืนแผ่นดินอันมีอาณาเขตรวมทั้งทรัพยากรต่างๆ
14. เมฆเมือง ได้แก่ เทพคณาจารย์สิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่พึ่งทางความเชื่อของประชาชน เช่น ศาลหลักเมือง ศีลเสื่อเมือง เป็นต้น

**บริสุทธิ**  
**บริโลก**  
**มหาสงกรานต์**

**คลองสิบเอ็ด** เมื่อเห็นภิกษุเดินมาให้นั่งลงยกมือไหว้ก่อนแล้วจึงค่อยเจรจา  
**คลองสิบสอง** อย่าเหยียบหรือข้ามเงาของพระภิกษุสามเณรตลอดจนคนมีศีล  
**คลองสิบสาม** อย่านำอาหารที่คนบริโภคแล้วไปถวายแต่ภิกษุหรือเก็บไว้ให้สามเณร  
**คลองสิบสี่** อย่าเสพกามคุณในวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวัน

### 2.5 คະลำ

คำว่าคະลำ เป็นภาษาลาวเดิมมีความหมายว่า เป็นข้อห้ามหรือเป็นข้อเว้นมิให้กระทำ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม

#### คະลำเกี่ยวกับการกิน

1. ไทเดือนเดียวกินบ่พร้อมกัน ผู้น้อยกินก่อนผู้ใหญ่ เมียกินก่อนผัว คະลำ
2. ผู้ใหญ่กินเจือคนผู้น้อย ผัวกินเจือเมีย คະลำ
3. กินข้าวบ่อัดฝากล่อง บ่ผู้เก็บบ่ผู้เมี้ยน คະลำ
4. เอาเจือให้ทานคະลำ
5. กินอ้าปากแลบลิ้น เลียปากเลียมือ กินคำใหญ่ กินเสียงดัง กินบ่เป็นยาม กินบ่รู้จัก

#### ประมาณ คະลำ

6. ถ่มน้ำลายหลายซุ่มกเวลากิน คະลำ
7. กินข้าวมือซ้าย เอามือเท้าขวาเท้าซ้าย เวลากินเว้ากัน คະลำ
8. กินหมดกินเสียงกินเกลี้ยงบ่หลอ คະลำ
9. กินซึ้นบ่ส่งอา กินปลาบ่ส่งปู้ คະลำ
10. กินอ้อมแล้วบ่ยกมือไหว้ข้าว คະลำ

#### คະลำเกี่ยวกับการยืม

1. ผู้หญิงยืมเหยี่ยว คະลำ
2. ผู้น้อยยืมไกล้ผู้ใหญ่ คະลำ
3. สะไ้-เขยยืมไกล้เจ้าโคตร เจ้าวงศ์ คະลำ

#### คະลำเกี่ยวกับการหย่าง (เดิน)

1. ผู้น้อยหย่างไกล้ผู้ใหญ่ สะไ้-เขยหย่างไกล้เจ้าโคตร ดุงตา คະลำ
2. ขึ้นเขื่อนบ่ล้างตีน หย่างที่บดินขึ้นชันโค หย่างเทิงเขื่อนแสง หย่างลากตีน คະลำ

7. ปัสมาก้อนเส้า คีไฟแม่บันได ประตู่ ในวันศีล วันพระ ก่อนนอน คะลำ
8. เมียบ่สมมาผิวในวันพระวันศีล คะลำ
9. เลี้ยวคำหมากสูบขานอนกลางคืน คะลำ
10. เล่นหมากรุกหมากสกาในเฮือนคนยังบ่ทันตาย คะลำ
11. ไปหาหมอยา เว้าให้คนไข้ไค้ยีน คะลำ
12. แหกตัวคนไข้ เพื่อตัดโลง ให้คนไข้เห็นหรือไค้ยีน คะลำ
13. เอาเชิงฝ้านุ่งเชือกหน้า คะลำ
14. ฝนมืดพรว้า ขวานหอกดาบกลางคืน คะลำ
15. ของตำไ่ว้สูง คะลำ
16. ทูบตีเฮือนขาน คะลำ
17. เว้าฟันตัว หัวฟันเพิ่น คะลำ
18. ปากก่อนกวาน ขานก่อนเจ้า คะลำ
19. ตัดกลอน ฮอนซื่อ คะลำ
20. ฟันฝืนมือเข้า ฝัดข้าวมือแดง คะลำ
21. เพิ่นบ่เอ็นตัวขาน เพิ่นบ่วานตัวช่วย คะลำ
22. บ่อนเจ็ดบ่ยา บ่อนสูงบ่ก้ม คะลำ
23. ไส่บาตรถามเจ้าหัว คะลำ
24. อยู่ทุ่งถามหาวิ อยู่คี่ถามหาหมอ คะลำ
25. ไร่ขอนหาจีเข็บ คะลำ
26. เฮ็ดต่างถี้ ขี้ต่างเซา คะลำ
27. คีเหล็กต่อหน้าช่าง คะลำ
28. คั้นฝี่ลูก ปลูกฝี่นั่ง คะลำ
29. หมาเข้าบ้าน บ่หล่อมหาง คะลำ
30. ย้ายคั้นแทนา ย้ายฝักตูเฮือน ปลูกเฮือนกวมทางกะลำ
31. เฮือนสองหลังเฮ็ดเป็นหลังเดียว คะลำ
32. หัวล้านหยากลำ หัวดำหยากเทศน์ คะลำ
33. เล่นเจ้าหัว เล่นผิวเพิ่น คะลำ
34. บวชเป็นชี หนีจากบ่อน คะลำ
35. นาสองเหมือง เมืองสองท้าว ย้าวสองเขย คะลำ







!

!

































1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25





1  
2  
3  
4  
5  
6  
7  
8  
9  
10  
11  
12  
13  
14  
15  
16  
17  
18  
19  
20  
21  
22  
23  
24  
25  
26  
27  
28  
29  
30  
31  
32  
33  
34  
35  
36  
37  
38  
39  
40  
41  
42  
43  
44  
45  
46  
47  
48  
49  
50  
51  
52  
53  
54  
55  
56  
57  
58  
59  
60  
61  
62  
63  
64  
65  
66  
67  
68  
69  
70  
71  
72  
73  
74  
75  
76  
77  
78  
79  
80  
81  
82  
83  
84  
85  
86  
87  
88  
89  
90  
91  
92  
93  
94  
95  
96  
97  
98  
99  
100

1  
2  
3  
4  
5  
6  
7  
8  
9  
10  
11  
12  
13  
14  
15  
16  
17  
18  
19  
20  
21  
22  
23  
24  
25  
26  
27  
28  
29  
30  
31  
32  
33  
34  
35  
36  
37  
38  
39  
40  
41  
42  
43  
44  
45  
46  
47  
48  
49  
50  
51  
52  
53  
54  
55  
56  
57  
58  
59  
60  
61  
62  
63  
64  
65  
66  
67  
68  
69  
70  
71  
72  
73  
74  
75  
76  
77  
78  
79  
80  
81  
82  
83  
84  
85  
86  
87  
88  
89  
90  
91  
92  
93  
94  
95  
96  
97  
98  
99  
100

1  
2  
3  
4  
5  
6  
7  
8  
9  
10  
11  
12  
13  
14  
15  
16  
17  
18  
19  
20  
21  
22  
23  
24  
25  
26  
27  
28  
29  
30  
31  
32  
33  
34  
35  
36  
37  
38  
39  
40  
41  
42  
43  
44  
45  
46  
47  
48  
49  
50  
51  
52  
53  
54  
55  
56  
57  
58  
59  
60  
61  
62  
63  
64  
65  
66  
67  
68  
69  
70  
71  
72  
73  
74  
75  
76  
77  
78  
79  
80  
81  
82  
83  
84  
85  
86  
87  
88  
89  
90  
91  
92  
93  
94  
95  
96  
97  
98  
99  
100

1  
2  
3  
4  
5  
6  
7  
8  
9  
10  
11  
12  
13  
14  
15  
16  
17  
18  
19  
20  
21  
22  
23  
24  
25  
26  
27  
28  
29  
30  
31  
32  
33  
34  
35  
36  
37  
38  
39  
40  
41  
42  
43  
44  
45  
46  
47  
48  
49  
50  
51  
52  
53  
54  
55  
56  
57  
58  
59  
60  
61  
62  
63  
64  
65  
66  
67  
68  
69  
70  
71  
72  
73  
74  
75  
76  
77  
78  
79  
80  
81  
82  
83  
84  
85  
86  
87  
88  
89  
90  
91  
92  
93  
94  
95  
96  
97  
98  
99  
100



















































■

■

■

■

■

■

















































































































































































































































































